

Széchenyi Ferenc nemzeti könyvgyűjteménye

SOMKUTI GABRIELLA

Áll már Ments-várunk, — már a szép Elmék és
Szabad lelkek közül kiki
Bátor érzéseit Könyv-Tárunk békés
Oltáránál beszéli ki.¹

SZÉCHÉNYI Ferencet 1802. július 26-án kelt írásban értesítette a budai helytartótanács: a király június 23-án hozzájárult ahhoz, hogy magyar és magyar vonatkozású művekből álló gyűjteményét országos könyvtár alapjául szánva, a nemzetnek adományozhassa. E naptól kezdve válik egy családi magánkönyvtár sorsa országos ügyvé, egy kicsiny kör — SZÉCHÉNYI Ferenc és az általa pártfogolt tudósok, literatus emberek — hazafias lelkesedéssel vállalt és nagy szorgalommal végzett munkája egy tágabb közösség, a nemzet megtisztelő kötelességévé.

Az alapítás kedvező történelmi légkörben történt. 1801-ben befejeződött — legalábbis egyelőre — a franciákkal folytatott háború, 1802-ben országgyűlést hívtak össze, s az ehhez kapcsolódó nemzeti felbuzdulás a hazafias tetteknek jó fogadtatást biztosított. Már augusztus végén, illetve szeptember elején megjelentek az első sajtóközlemények, melyek az osztatlan elismerés hangján szóltak SZÉCHÉNYI Ferenc alapítói tetteréről.² A jó példa ösztönzőleg hatott: az újságok hamarosan már arról adtak hírt, hogy megtörténtek az első adományozások az országos könyvtár javára. A legjobb propagátorai azonban a könyvtárnak a nyomtatott katalógusok voltak, melyeket SZÉCHÉNYI a királyi engedély megérkezése után tiszteletpéldányként több mint félezer bel- és külföldi személynek, illetve intézménynek megküldött.³ Ezek a katalógusok adnak számot arról a gyűjteményről, amely nemzeti könyvtárunk alapját képezte. A katalógusok tartalmában, szerkezetében, szerkesztési elveiben egyaránt lemérhető: mennyire

1. KOVÁTS József: *A' magyar nemzeti könyvtár alkotójának felséges érdeméről*. [Vers] Sopron, 1808. 8 sztl. 1.
2. KÓKAY György: *Nemzeti Könyvtárunk megalapításának visszhangja a korabeli sajtóban*. = *OSZK évkönyv* 1961—62. Bp. 1963. 271—279. 1.
3. *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi*. Pars. I—II. Sopronii, 1799. 2 db. — *Index alter libror Bibliothecae Hungaricae Francisci com. Széchényi duobus tomis comprehensos* . . . Pesthini, 1800. — *Catalogus Bibliothecae Hungaricae nationalis Széchényiana. Supplementum I*. Posonii, 1803. — *Index alter libror Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-regnicolaris supplemento I. comprehensos* . . . Posonii, 1803. — *Catalogus Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-regnicolaris. Supplementum II*. Sopronii, 1807. — *Index alter libror Bibliothecae Hungaricae Széchényiano-regnicolaris supplemento II. comprehensos* . . . Pestini. 1807. — A katalógusok szétosztásával kapcsolatban I. BERLÁSZ Jenő: *Hogyan propagálta Széchényi Ferenc az Országos Könyvtárt?* = *OSZK évkönyv* 1968—1969. Bp. 1971. 55—84. 1.

tudatos volt a szándék, amely létrehozta őket, s mennyire helyes volt a felismerés, amely mind a hazai tudományok fejlesztése, mind a nemzeti könyvarchívum jövő fejlődése szempontjából a gyűjtemény katalógusának közzétételét kiemelten fontosnak tartotta.

Mielőtt a katalógusokban rögzített állomány ismertetéséhez hozzákezdénk, rövid visszpillantást kell vetnünk a gyűjtemény létrejöttére, és annak létrehozójára, SZÉCHÉNYI Ferencre.

I. SZÉCHÉNYI FERENC KÖNYVGYŰJTŐI TEVÉKENYSÉGE

A családi könyvtár gyarapítása

SZÉCHÉNYI Ferenc fiatalon, alig húszévesen vette át — mint a család legidősebb férfitagja — birtokainak kezelését, és ugyanekkor, 1775-ben vállalt hivatalt is. Életének színterét ettől kezdve közéleti szereplése és családi kötelességei határozzák meg: a pesti joggyakornok, majd kőszegi táblai ülnök, a helyettes horvát bán, majd zágrábi, később pécsi kerületi királyi biztos megfordul a Dunántúl szinte valamennyi táján, vissza-visszatér sopronhorpácsi, majd cenki kastélyába, s természetesen gyakran ellátogat Bécsbe is. A horpácsi kastélyban volt elhelyezve a családi könyvtár, mely híven a kor szokásaihoz és a család hagyományaihoz, az ifjú SZÉCHÉNYI életében is megkülönböztetett helyet foglalt el. Az 1780-as évek végétől már számos jele van annak, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc ezt a gyűjteményt tervszerűen gyarapítani és kiegészíteni törekedett.⁴ Gyűjtése ekkor még általános érdeklődésű, a felvilágosult kor emberéhez illően enciklopédikus jellegű. De már korán megmutatkozott vonzódása a magyar múlt írásos emlékei iránt, és ezek gyarapítása az évek során egyre fokozódott. Kitűnő segítő-társra, sőt nyugodtan leírhatjuk: barátira és szellemi inspirátorra talált ezen a téren titkárában, HAJNÓCZY Józsefben, aki 1779-ben állt SZÉCHÉNYI Ferenc szolgálatába.⁵ A már ekkor jeles jogtörténésznek számító HAJNÓCZY ezzel az állással alkalmat és időt kapott arra, hogy élete nagy céljának megvalósításához — a magyar közjog történetének megírásához — nagyarányú forráskutatásokat folytasson. A felkutatott okleveleket és egyéb iratokat HAJNÓCZY rendszerint SZÉCHÉNYI könyvtára számára is lemásoltatta. A könyvtár rendezéséhez és katalogizálásához HAJNÓCZY SZÉCHÉNYI megbízására már 1779-ben hozzáfogott, s a következő év januárjában jelentette, hogy elkészült a szakkatalógus összeállításával.⁶ A rendezés során leválasztotta a duplumokat, illetve kiselejtezendőket és jegyzéket állított össze a beszerzendő művekről. Ebben a jegyzékben HAJNÓCZY hármas jelölést alkalmazott: a) SZÉCHÉNYI Ferenc figyelmébe ajánlott művek,

4. Vö. FRAKNÓI Vilmos: *gróf Széchényi Ferenc*. Bp. 1902. — SZÉCHÉNYI Ferenc életére és könyvgyűjtésére l. még BÁRTEAI SZABÓ László: *A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története*. 1—2. köt. Bp. 1913. és KOLLÁNYI Ferenc: *A magyar Nemzeti Múzeum Széchényi Országos Könyvtára. 1802—1902. 1. köt. A könyvtár megalapításától gr. Széchényi Ferenc haláláig*. Bp. 1905.

5. HAJNÓCZY Józsefre vonatkozólag l. BÓNIS György: *Hajnóczy József*. Bp. 1954. és HAJNÓCZY R. József: *Hajnóczy József élete. 1750—1795*. Győr, [1894].

6. HAJNÓCZY József jelentése SZÉCHÉNYI Ferencnek 1780. jan. 26-án. *Ism. KOLLÁNYI i. m. 10—11. l. és BÁRTEAI SZABÓ i. m. 324. l.*

b) SZÉCHÉNYI Ferenc által elolvasandó művek, c) tiltott művek. A beszerzésre javasolt művekről megjegyezte, hogy valamennyit ismerte, vagy kedvező bírálatot olvasott róluk. A jegyzék rendkívül tanulságos lenne számunkra, mivel segítségével HAJNÓCZYNAK SZÉCHÉNYI Ferenc olvasmányaira, s ezen keresztül magára SZÉCHÉNYIRE gyakorolt hatása közvetlenül lemérhető lenne. Sajnos azonban a kéziratnak nem sikerült nyomára bukkanni.⁷

A horpácsi könyvtárnak HAJNÓCZY által készített szakkatalógusa is csak töredékben maradt ránk, sőt feltehetően e töredék is csak fogalmazványa, előkészítő vagy közbelső irata a végleges jegyzéknek.⁸ A meg-megszakadó kézirat a történelem-földrajz és a matematika-fizika-filozófia együttes szakjaiból kb. 210 mű címleírását tartalmazza, külföldit és magyart vegyesen. A magyar és magyar vonatkozású művekből 25 olyat találtunk, amelyek szerepelnek a később kiadott nyomtatott katalógusokban is, bár egyes műveknél csak azok későbbi kiadásai. A 25 mű elsősorban magyar, vagy Magyarországon élt szerző munkája (BÉL Mátyás, BONFINI, FARKAS Ferenc, HELL Miksa, HORÁNYI Elek, HORVÁTH János, IVANCSICS János, KOVÁTS János, LOSONTZI István, MAKÓ Pál, MARÓTHI György, PALMA Károly), de már találunk köztük igazi hungarikát, azaz külföldön megjelent magyar vonatkozású művet is. Egy hamburgi kiadású, 1756-ban megjelent történeti mű címleírása után az annotáció pontosan, oldalszám szerint közli, hogy hol található benne II. RÁKÓCZI Ferencre vonatkozó adatok.⁹ Itt fedezhetjük fel tehát első ízben a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény katalogizálásának azt a módszerét, amely a későbbi nyomtatott katalógusoknak oly nagy erénye: a külföldi művek hungarika vonatkozásainak annotációban történő pontos, analitikus feltárását. E módszer elindítása 1779-ben kétségkívül HAJNÓCZY József érdeme, aki a történész szemszögéből nézve, a kutató tudós szükségleteit szem előtt tartva tárta fel a könyvtári állományt a feldolgozó munka során.

A katalógustöredék nem magyar vonatkozású műveit SZÉCHÉNYI Ferenc ún. soproni könyvtárában látjuk majd viszont, így többek között BIWALD, BUFFON, LEIBNITZ, WOLF műveit, a század nagy, összefoglaló történeti munkáit, földrajzi tárgyú műveket, elsősorban útleírásokat. Érdekes, hogy HELVETIUS *De l'homme* c. könyve (London, 1776.) már ekkor, 1779-ben megvolt SZÉCHÉNYI könyvtárában.

Bár HAJNÓCZY SZÉCHÉNYI Ferenc szolgálatában a jogi tanácsadó és ügyintéző, később a hivatalos titkár szerepét is betöltötte, a könyvtárral a továbbiakban is sokat foglalkozott. 1784-ben ismét rendezte a könyvtárat, beosztotta és feldolgozta az új gyarapodást s rendezte a levéltárat is.

7. FRAKNÓI id. művében ezt a jegyzéket az OSZK Kézirattárában Fol. Lat. 3675 jelzet alatt őrzött kézirattal azonosítja, ez azonban nem lehet a szóban forgó irattal azonos. Ez egy jóval később készült rövid jegyzék, benne 1791-es kiadású művek is szerepelnek és hiányoznak a HAJNÓCZY által pontosan leírt jelölések. Maguk a címek is esetlegesen egymás mellé kerültek művek adatai, semmiképpen sem egy ajánló jegyzék címlistája.

8. *Catalogus Bibliothecae Illustrissimi Domini Comitis Francisci Szécsényi utr. S. C. et R. Apost. Maiestatum Camerarii eo quo libri in armariis collocati sunt ordine, compositus anno 1780me mense ianuario.* OSZK Kézirattár, Fol. Lat. 3816. Az eredeti lapszámozás szerint 3–28, 143–169. lapok. A 28. és 143. lap közé 5 levél idegen anyag van bekötve. (Jegyzék Cenkre vitt könyvekről.) A kéziratot 1904-ben vették leltárba, a megjegyzés szerint akkor került elő a limbusból.

9. *Histoire intéressante, ou Relation des guerres du Nord et de Hongrie au commencement de ce siècle.* Hamburg, 1756. 1–2.

SZÉCHÉNYI és HAJNÓCZY útja 1786-ban vált el egymástól: SZÉCHÉNYI lelkiismereti válságba került II. JÓZSEF alkotmányellenes intézkedései láttán, s ezért a hivatali élettől való visszavonulást választotta, HAJNÓCZY a jozefinista vonalat támogatva, vezető megyei pozíciót kapott. Kapcsolatuk azonban továbbra is megmaradt, s különösen II. JÓZSEF halála után, amikor HAJNÓCZY-t megfosztották hivatalától, az egykori könyvtáros gyakori vendége és kutatója volt SZÉCHÉNYI Cenken is kialakulóban levő könyvtárának. Még 1794-ben, letartóztatása előtt néhány hónappal is 10 napot töltött Cenken SZÉCHÉNYI vendégeként.

SZÉCHÉNYI Ferenc politikai visszavonulása után hosszabb külföldi tanulmányútra ment. A Nyugat-Európában és Angliában tett utazás során számos nagyírú könyvtárat keresett fel (Prága, Drezda, Göttingen, London), s az itt tapasztaltak hatása kétségkívül szerepet játszott későbbi elhatározásában.¹⁰ Nyugati útjáról visszatérve, 1788-ban, szolgálatába fogadta TIBOLTH Mihályt.¹¹ TIBOLTH SZÉCHÉNYI egyik fiának lett nevelője, de ezen kívül legfőbb kötelessége a könyvtárral való foglalkozás volt. Tudjuk, hogy SZÉCHÉNYI külföldi útján jelentős mennyiségű könyvet is vásárolt,¹² nyilván ezek feldolgozása volt TIBOLTH első feladata. De a könyvtárnak a következő évtizedben való nagyarányú fejlődésére, s a katalógusok elkészítésének igényes munkájára ekkor talán még maga SZÉCHÉNYI Ferenc sem gondolt.

A politikai közélettől önként elkülönülve, SZÉCHÉNYI tevékenysége ebben az időben a kulturális élet területére összpontosult. Közismert a magyar irodalmi és tudományos életben betöltött mecénási szerepe. Az írók és tudósok anyagi és erkölcsi támogatásán túl azonban aktív kezdeményezőként is fellépett: országos mozgalmat kívánt indítani a jó és hasznos külföldi művek magyarra fordítása érdekében. E célból szövetkezett Balatonfüreden PÁLÓCZI HORVÁTH Ádámmal és PÉCZELI Józseffel, de tervét, mely a tudósok közreműködésén kívül a magyar arisztokrácia áldozatkészségére épített, nem sikerült megvalósítania.¹³ A magyar tudós társaság létrehozásán oly sok máshoz hasonlóan ő is fáradozott: pesti házában e célból rendezett „Litterarius Consessus” azonban folytatás nélkül maradt.

Az alkotmányos élet helyreálltával — II. JÓZSEF halála után — SZÉCHÉNYI Ferenc visszatért a politikai közéletbe. Az 1790/91-i országgyűlésen azok közé tartozott, akik nemcsak a nemesi előjogokat kívánták biztosítani, hanem komoly

10. BERLÁSZ Jenő: *Emlékezés Széchényi Ferencre halálának 150. évfordulója alkalmából.* = *OSZK Híradó.* 1970. 11–12. sz. 171–174. l.

11. TIBOLTH Mihály szül. Szombathelyen, 1765-ben, nemes családból. 1788-tól SZÉCHÉNYI legidősebb fiának, Lajosnak nevelője. 1791-ben elkísérte SZÉCHÉNYI-t olaszországi útjára mint követségi titkár. Végig SZÉCHÉNYI bizalmi embere volt. 1790–1810 között egyik fő feladata a könyvtárral kapcsolatos teendők ellátása volt. Később SZÉCHÉNYI Ferenc birtokainak jószágigazgatója, Sopron és Somogy megyék táblabírája. 1833-ban hűnyt el. Nagycenken, a SZÉCHÉNYI család sírboltjának közelében temették el. Vö. *Biographischen Notizen.* = *Zeitschrift von und für Ungern.* 1803. Bd. 3. 121–125. l. és uo. 1804. Bd. 6. 204 l. — Nekrológ: *Honművész*, 1833. 5. sz. ápr. 18. 38. l.

12. FRAKNÓI, i. m. 113. l.

13. SZÉCHÉNYI terve szerint a Társulathoz csatlakozó mágnások kötelezték volna magukat egy magántitkár tartására, akinek kizárólagos feladata német és francia művek magyarra fordítása lett volna. A Társaság tudós tagjai a művek kiválasztásában és kiadásában működtek volna közre. SZÉCHÉNYI e célból vette maga mellé 1790-ben DEBRECENI BÁRÁNY Pétert, akinek fordításában J. L. EWALD népszerű munkája később meg is jelent. (*A köznép megvilágosodásáról.* Bécs, 1791.)

reformokra is törekedtek. E törekvések azonban — mint ismeretes — nem érték el céljukat. SZÉCHÉNYI számára csak hátrány származott belőle: haladó nézeteiért magára vonta az udvar és a klerus haragját.¹⁴ Ilyen előzmények után bizonyára maga is úgy látta, hogy miután sem a politikában, sem a kulturális életben nem sikerült országos jelentőségű eredményeket elérnie, számára csak a mecénási szerep marad: saját birtokaira, vagyonára támaszkodva megvalósítani céljaiból a nemzeti érdekek szolgálatában annyit, amennyit a lehetőségek számára megengedtek. Még elvállalt egy inkább parádés, mint politikailag jelentős diplomáciai kiküldetést Olaszországba, de utána már magánemberként élt és dolgozott tovább birtokain. Nem sokkal ezután következett be HAJNÓCZY tragédiája — Széchényi végleges visszavonulását ezzel az eseménnyel szokták kapcsolatba hozni. Az a SZÉCHÉNYI Ferenc, akit később, évek múlva somogyi főispánnak iktattak be, majd a hétszemélyes tábla tagjai sorába emeltek, már nem volt azonos a régi küzdőszellemű közéleti emberrel. Országszerte aulikus főúrként ismerték, akiről csak később derült ki — nem utolsósorban könyvtáralapítása révén — hogy nem lett hűtlen ifjúkora eszményeihez.

A nemzeti gyűjtemény létrehozása

A század utolsó évtizede tehát az az idő, amikor SZÉCHÉNYI Ferenc aktivitása majdnem kizárólagosan könyvtárával és a hazai tudományos-irodalmi élet anyagi támogatásával kapcsolatos. KOLLÁNYI Ferenc említett művében gazdag tényanyaggal dokumentálja azt a nagyarányú könyvvásárlást, ami ezekben az években mind a bel-, mind a külföldi könyvpiacra folyt. Bécsi, lipcsei, nürnbergi könyvkereskedők és antikváriusok lesznek SZÉCHÉNYI rendszeres szállítói, hazai tudósok, írók végeznek SZÉCHÉNYI megbízásából vásárlásokat, éveken át valóssággal átkutatva Magyarország és Erdély egész területét. Eladásra kínált jelentősebb magánkönyvtárak kerülnek teljes egészükben megvételre. A cél ekkor már világos: a magyar és magyar vonatkozású irodalom összegyűjtése. Idetartozónak ítélték minden Magyarországon kiadott művet, bármilyen nyelven is jelent meg, minden magyar nyelvű művet, bárhol is került kiadásra, valamint minden olyan külföldön megjelent idegen nyelvű munkát, amelynek tartalmában valamilyen magyar vonatkozása volt. BLUMAUER bécsi antikvárius 1795-ben írja SZÉCHÉNYI-nek, hogy már minden segédeszközzel rendelkezik ahhoz, hogy egy magyar könyvtár kiválasztásához, kritikai gyűjtéséhez segítséget nyújthasson. Ismeretes egy levél, melyet SZÉCHÉNYI Ferenc egy bizalmas embere írt 1799-ben, amelyben az áll, hogy SZÉCHÉNYI magyar könyvtárát négy év alatt gyűjtötte össze.¹⁵ Ez az adat tehát kb. 1795-ben jelölte meg a magyar könyvtár gyűjtésének kezdetét, s bár ez kezdő éveknek csak bizonyos megszorításokkal fogadható el (SZÉCHÉNYI magánkönyvtárának korai éveiről a bevezetőben is szóltunk), annyi bizonyos, hogy ezekben az években a gyűjtés rendkívül intenzívvé vált és tudatosan meghatározott területre irányult.

14. Vö. LIPÓT királynak a magyar vezetőrétegről írt jellemzéseit, melyeket fia, SÁNDOR Lipót főherceg számára készített: „Széchényi Ferenc és titkára, Hajnóczy, mindketten nagyon veszedelmesek, főleg az utóbbi tehetséges, nagyon hevesek.” = *Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790—1795*. Kiad. Mályusz Elemér. Bp. 1926. 443. l.

15. Mindkét levelet KOLLÁNYI idézett művében ismerteti, 14. l.

Ebben a gyűjtőmunkában feltétlenül jelentős része volt TIBOLTH Mihálynak, aki később a katalógusokat is készítette. Szerepe az utókor előtt már meglehetősen feledésbe merült, a kortársak azonban még úgy tartották számon, mint aki „... a Széchényi Országos Könyvtár özszeszedeésében fő munkás vala.¹⁶” Életrajzírója is fíradhatatlan buzgalmát és híhetetlen szorgalmát emeli ki, amellyel mindig újabb és újabb könyveket és érmekeket kutatott fel s igyekezett azokat SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteménye számára megszerezni.¹⁷ Talán a nekrológ szavai sem túloznak, amikor azt állítják, hogy a könyvtárral kapcsolatos munkálatokra „... éji nyugodalmait hajnalig is feláldozá.¹⁸” KOLLÁNYI Ferenc is úgy tünteti fel TIBOLTH Mihályt, mint aki a könyvtár létesítése körül „jobbkeze volt” SZÉCHÉNYINEK.¹⁹

A könyvtáralapítás szándéka SZÉCHÉNYI Ferencben csak jóval később érelődött meg. Egy KOVACHICH Márton Györgynek szóló levelében még 1798-ban is arról írt, hogy magyar könyvgyűjteménynek másodpéldányait, illetve azok egy részét egy felállítandó magyar könyvtár részére ajánlja fel.²⁰ Ekkor tehát SZÉCHÉNYI Ferenc még nem gondolt arra, hogy éppen az ő gyűjteménye szolgáljon egy nyilvános közkönyvtár céljaira. Talán nem belemagyarázás, ha úgy véljük, hogy magának a gyűjteménynek létrejötté, a benne felhalmozott nemzeti értékek súlya, a további gyarapodásért és fejlődésért érzett aggodalom, s nem utolsósorban a szélesebb körű használat elősegítésének vágya együttesen vezették SZÉCHÉNYI Ferencet arra az elhatározásra, hogy amit a maga erejéből megalapozott, a köznek kell átadnia, mert csak így biztosítható a gyűjtemény fennmaradása és fejlesztése. Ebben a tetteben a hazafi áldozatkészségét szokták hangsúlyozni és joggal, ezúttal hadd hangsúlyozzuk a felvilágosult államférfi feudális gondolkodáson túllépő józan belátását, mely jobban bízik egy ügy intézményesített, azaz társadalmi formájában, mint az egyén, vagy egy család erejében.

A nemzeti múlt írásos emlékei összegyűjtésének gondolata a magyar közéletben már előbb is hangot kapott, elsősorban RÉVAI Miklós és KOVACHICH Márton György írásaiban. Ismeretes RÉVAI Miklós tervezete 1790-ból egy könyvtárral is rendelkező Tudós Társaságról és KOVACHICH Márton György terve ugyancsak egy társulattal egybekötött nyilvános könyvtárról. „Ez intézeti társulás célja az, hogy mindenekelőtt a kéziratok művek és a magyar vonatkozású, itthon vagy külföldön nyomtatásban már megjelent okleveles és történeti emlékek gyűjteményét hozza létre, könyvtár vagy múzeum elnevezéssel, ...” írja KOVACHICH Márton György *Institutum diplomatico-historicum* c. 1791-ben megjelent munkájában.²¹ A hangsúlyt KOVACHICH Márton György még a történettudományra, s ezen belül is a jogtudományra, pontosabban a közjogra helyezte, kiemelten fontosnak tartva a kéziratok (oklevelek) összegyűjtését, másoltatását is. KOVACHICH egy ilyen könyvtár alapjául saját könyvtárát, elsősorban kéziratgyűjteményét ajánlotta fel. Mikor tapasztalnia kellett, hogy Bécsben tervét nem karolják fel, egyenesen SZÉCHÉNYI Ferenchez fordult, akivel már 1791 óta sze-

16. *Honművész.* 1833. 5. sz. ápr. 18. 38. l.

17. Vö. 11. sz. jegyzettel: *Biographischen Notizen.*

18. *Honművész.*, idézett cikk.

19. KOLLÁNYI, i. m. 79. l.

20. 1798. máj. 6. Idézi KOLLÁNYI, 49. l.

21. Idézi V. WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György és a magyar tudományszervezés első kísérletei.* = *Századok.* 1968. 1–2. sz. 90–144. l.

mélyes kapcsolatban állt. 1796-ban létre is jött közöttük az egyezség, mely szerint SZÉCHÉNYI Ferenc megvásárolta KOVACHICH teljes gyűjteményét (kéziratokat, okleveleket, ezek másolatait és nyomtatványokat) és kötelezte magát minden, KOVACHICH által a jövőben beszerzett kézirat átvételére.²² Az eddig elmondottak alapján világos, hogy KOVACHICH Széchényire gyakorolt hatása, valamint szerepe a gyűjtemény gyarapításában fontos, de nem kizárólagos. Ezt alátámasztja az a levél is, amit KOVACHICH Márton György már az egyezség szóbeli megkötése után intézett SZÉCHÉNYIhez. (Az egyezség aláírására csak 1797. jan. 1-én került sor.) Ebben a levélben KOVACHICH nehezményezi, hogy SZÉCHÉNYI miért nem említette neki soha, hogy kitűzött szándéka minden magyar nyelvű mű összegyűjtése, mert ő (KOVACHICH) e tekintetben is hasznos tanácsokkal tudott volna szolgálni.²³ KOVACHICH a múltra vonatkozó gyűjtésben mindig csak a történelem- és jogtudományra gondolt, míg viszont SZÉCHÉNYI a teljes irodalomra, beleértve a szépirodalmat, a humán- és természettudományokat, sőt a vallási, politikai, gazdasági stb. jellegű, sokszor efemer értékű kisnyomtatványokat is. Mindarra tehát, amit Magyarországon valaha kinyomtattak, vagy amit hazai szerzőktől külföldön kiadtak. Ehhez járult még a külföldi magyar vonatkozású irodalom gyűjtése. (Mindez nemcsak a nyomtatványok, hanem a kéziratok vonatkozásában is.) Ezek az elvek lényegében a nemzeti könyvtár gyűjtőköre mai koncepciójának felelnek meg, gyakorlati megvalósulásának ilyen korai példája figyelemreméltó. Bár KOVACHICH Márton György a későbbiekben is igyekezett SZÉCHÉNYIT a könyvtár fejlesztésének, elhelyezésének, sőt elnevezésének kérdésében is befolyásolni, a kettejük személyi elhidegülése következtében hatása már nem számottevő.²⁴ Kivétel talán az a levél, amit KOVACHICH 1800 őszén intézett SZÉCHÉNYI Ferenchez s amelyben a francia hadak közeledése miatt a határszáron, Cenken levő könyvtár biztonsága szempontjából a Budára, vagy Pestre való költöztetést javasolta. Ezt a városnak az ország kulturális életében betöltött centrális szerepe miatt is ajánlotta.²⁵

A nemzeti gyűjtemény katalógizálása

A könyvtár újabb, nagyarányú rendezését 1796 nyarán kezdte meg TIBOLTH Mihály s ennek befejezése után, valószínűleg 1797-ben hozzáfogott a katalógus elkészítéséhez. A munkában segítségére volt PETRAVICH Ignác, SZÉCHÉNYI Pál nevű fiának nevelője, aki később — a gyűjtemény Pestre kerülése után — a könyvtár írnoka lett, valamint KIBLIN József udvari káplán, HAJNÓCZY József egykori bizalmas barátja is. A katalógus kézírata már 1798 tavaszán nyomdakész volt, s a következő évben, 1799-ben meg is jelent az első két kötet. A pótkötetek 1803-ban, illetve 1807-ben követték az elsőket és párhuzamosan jelentek meg a mutatókötetek is.

A katalógus előszavának megírására SZÉCHÉNYI Ferenc Michael DENIST, a bécsi udvari könyvtár igazgatóját kérte fel, akinek könyvtártani előadásait mint a bécsi Terezianum hallgatója, annak idején szorgalmasan látogatta. DENIS

22. Vö. V. WINDISCH Éva i. m. 129. l. és KOLLÁNYI i. m. 20–21, 26–40, 47–49. l.

23. 1796. aug. 12. A levelet idézi FRAKNÓI, i. m. 221. l. és KOLLÁNYI, i. m. 30. l.

24. Részletesen l. V. WINDISCH, i. m. 137–139. l.

25. KOLLÁNYI, i. m. 57–58. l.

előszava SZÉCHÉNYI Ferenc érdemeinek elismerése, jobban mondva magasztalása után a gyűjtés szempontjait elemzi. Különösen kiemeli azt a tényt, hogy a gyűjtést kiterjesztették a kisnyomtatványokra is, jól tudva azt, hogy ezek a kis terjedelmű nyomtatványok kallódnak el a leghamarabb, s válnak idővel könyvészeti ritkaságokká. DENIS leszögezi azt a nemzeti könyvtárak gyakorlatában azóta törvénnyé vált elvet, hogy a teljesség érdekében semmit sem szabad feleslegesnek, vagy értéktelennek minősíteni. Végül kiemeli, hogy SZÉCHÉNYI könyvtára a Magyarországra vonatkozó irodalom eddigi legteljesebb gyűjteménye, s a tulajdonos érdeme, hogy a katalógus kinyomtatásával ezt a tudósok és írók közkincsévé tette.

Ugyanebből az időből (1799-ből) származik SZÉCHÉNYI határozott kijelentése: a katalógus kinyomtatásával egy cél lebegett szeme előtt, nevezetesen az, hogy a tudományos világot tájékoztassa gyűjteményéről.²⁶ Könyvtárának tehát már ekkor széleskörű publicitást szánt, s nagy súlyt helyezett annak használatára.

A cenki hungarika-könyvtár hivatalos átadására és Pestre szállítására 1803 tavaszán került sor. Ekkorra TIBOLTH Mihály már elkészítette a katalógus első pótkötetét, mely még ugyanebben az évben Pozsonyban meg is jelent. Az előszót SZÉCHÉNYI felkérésére ENGEL János Keresztély, a neves történész írta. A terjedelmes előszó hosszan sorolja fel az egyes könyvgyűjtő típusokat, a különböző szempontú gyűjtések lehetséges változatait, s a könyvtár-tulajdonosok különféle elgondolásait gyűjteményük jövő sorsát illetőleg. Mindez természetesen csak előkészület abból a célból, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc érdemeit magasztalhasssa, tettét minden szempontból példaképpül állíthassa.

SZÉCHÉNYI Ferenc a könyvgyűjtést könyvtárának átadása után is lankadatlan buzgalommal folytatta. Elsősorban a külföldi hungarikák beszerzésén fáradozott, a hazai nyomtatványok gyarapodását a nyomdák által beszolgáltatott példányokból, vagy magánszemélyek — főleg a szerzők — ajándékaiból várta.²⁷ A külföldön vásárolt könyveket TIBOLTH azonnal katalogizálta, bekötötte, s ha egy-egy nagyobb szállítmány összegyűlt, a pesti könyvtárba küldte, MILLER Jakab Ferdinánd könyvtárórhöz. MILLER viszont a hozzá érkezett ajándékokat és kötelespéldányokat küldte el TIBOLTHnak katalogizálás céljából. Ez a kissé bonyolult megoldás sértette a pesti könyvtáros hiúságát, nemkülönben az a tény is, hogy a könyvtár gyarapodásának nagy része továbbra is SZÉCHÉNYITől származott. Az önállósult intézmény nem rendelkezett még azzal a súllyal, hogy a kötelespéldányok beszolgáltatását a nyomdaktól megkövetelhetne volna, s így azok csak nagyon kis számban érkeztek a könyvtárba. A Helytartótanácsnak ez ügyben — éppen SZÉCHÉNYI Ferenc folyamodványára — 1804. november 28-án kiadott rendelete se tudott a helyzeten javítani. Ezért írhatta TIBOLTH Mihály MILLERnek 1806-ban, hogy a magánadományok elférnek egy ládában, a helytartótanács küldeményei — a kötelespéldányok — pedig egy zsebkendőben.

26. SZÉCHÉNYI Ferenc levele KOVACHICH Márton Györgyhöz. KOLLÁNYI, i. m. 56. l.

27. 1806-ban SZÉCHÉNYI így vallott külföldi könyvbeszerzéseiről: „Gyönyörködve mondhatom az Úrnak, hogy a Nemzeti Könyvtárnak gyarapodására tsak egy két holnap alatt is Német országban sok ritkaságokat, de nagy költségekkel is szereztem; ujjaknak pedig meg szerzésére legnagyobb Reménységem vagyok.” SZÉCHÉNYI Ferenc levele MÁTYÁSI Józsefhez, 1806. aug. 10. Idézi SEBESTYÉN Gyula: *gróf Széchényi Ferenc levelezése könyvtár ügyekben.* = *Magyar Könyvszemle.* 1891. 187. l.

Ha SZÉCHÉNYI nem vásárolná továbbra is a könyveket, nem volna mivel megtölteni a katalógus pótkötetét.²⁸ Voltak olyan hazai szerzők, akik továbbra is SZÉCHÉNYI Ferenchez küldték el a nemzet könyvtárába szánt műveiket. SZÉCHÉNYI köszönőleveleiben sohasem felejtette el megemlíteni, hogy a kapott műveket „örökös emlékezetekre” a készülő katalógusba felvételi.²⁹

A második pótlás — ugyancsak TIBOLTH munkája — 1807-ben jelent meg, SZERDAHELYI György Alajos egyetemi tanár, váci kanonok előszavával. Az előszó az alapító szokásos magasztalásán kívül különösen arra hívja fel a figyelmet, hogy az országos könyvtár léte és ilyen arányú gyarapítása ösztönzően hatott nemzeti irodalmunk lappangó értékeinek megmentésére, és összegyűjtésére. A könyvtár ügye közügy, a haza minden polgárának buzgalmára és áldozatkészségére szükség van a könyvtár fenntartásához és fejlesztéséhez.

SZÉCHÉNYI könyvvásárlásai és küldeményei a pesti könyvtár részére a továbbiakban sem szakadtak meg, bár különböző bajok (betegsége, gazdasági nehézségek, MILLERREL való nézeteltérések) miatt — különösen 1811 után — érezhető csökkenés állt be. A katalógus harmadik pótkötete is nehezen készült. MILLER nem küldte el az új gyarapodást, máskor meg arról írt SZÉCHÉNYINEK, hogy a munkát ő maga vette át, hogy SZÉCHÉNYIT ettől megkímélje.³⁰ Holott SZÉCHÉNYI Ferenc erőteljesen ragaszkodott ahhoz a jogához, hogy a könyvtárat, míg él, gyarapíthassa és a katalógusokat maga rendezhesse sajtó alá. Világosan kifejti ezt 1812. szeptember 8-án a nádorhoz írt folyamodványában:

„Örömet szállítottam volna a nemzeti intézetbe ezen alkalommal azon nyomtatványokat és kéziratokat is, a melyeket a katalógus legutolsó pótkötetének megjelenése óta szereztam be nagyobb mennyiségben; miután azonban Millernek sohasem tetszett azon könyvek címeit, a melyeket vagy az egyes szerzők, vagy pedig a helytartótanács küldött be, velem közölni, hogy a királyi kiváltságlevél második pontja értelmében a további pótlékok közreadhatók legyenek, — másodpéldányokra pedig pénzt kiadni és ezeket Pestre szállítani, főleg a mai viszonyok közt, feleslegesnek tartottam. Fenséged is be fogja látni, hogy úgy a könyvek beszerzésében, mint a katalógus további kiadásában önhibámon kívül lettem megakasztva. Nehogy pedig másnak mulasztása még tovább is akadályozzon a magamra vállalt kötelezettség teljesítésében, méltóztassék Millernek kegyesen meghagyni, állítsa össze a II. pótkötet kiadása óta beérkezett könyvek címeit, osztályozza ezeket és küldje el nekem Bécsbe, a hol örömmel fogom ezeket, az általam vásárolt munkákat is hozzáadva, cenzúra alá adni, átnézni és kinyomatni, annál is inkább, mert tapasztalásom szerint ezt itt kisebb költséggel történhetik meg, mint Pesten; ugyanezt az eljárást követvén a kézirat-katalógusnál is, ha a III. pótkötet kiadása iránt Fenségednek intézkedni méltóztatik.”³¹

A dolog azonban ennyiben maradt, a katalógus harmadik supplementuma sohasem készült el. Ma már csak a könyvekbe ütött korabeli bélyegzőkből lehetne megállapítani, milyen könyvek származnak SZÉCHÉNYI Ferenctől és melyeket szerzett a könyvtár önállóan, ajándékozás vagy kötelezpéldányok révén. A kétféle pecsét („Ex Bibl. Com. F. Széchényi”, és „Ex Museo Hungarico”), melyeket ezekben az években használtak, világosan utal erre. Hogy SZÉCHÉNYINEK mennyire eleven gondja volt a katalógusok ügye, mutatja ezt végrendelete is: az 1814-es első változat a soproni könyvtár eladásából befolyt összegeket szánja a kiadás

28. KOLLÁNYI, i. m. 139. l.

29. Vö. SEBESTYÉN Gyula i. m. 175–198. l.

30. MILLER levele 1810-ből. Idézi KOLLÁNYI, 202. l.

31. KOLLÁNYI, i. m. 297–298. l.

finanszírozására, az 1820-as végleges szöveg fiainak hagyja meg, hogy a katalógusok kiadását folytassák. (A könyvek katalógusain kívül csak az érmek és a kéziratok katalógusai jelentek meg.)³²

II. A NEMZETI KÖNYVTÁR ALAP ÁLLOMÁNYA (1799—1807)

A Széchényi Könyvtár kezdeti állományáról mindezeideig nem álltak rendelkezésre pontos, számszerű adatok. A bibliográfus KERTBENY Károly még 1880-ban is azt panaszolta, hogy mennyire hiányzik egy ilyen statisztikai kimutatás: „És nem volna késő még napjainkban sem, ha valamely szorgalmas bibliographus a Széchényi féle könyvjegyzékhez egy önálló statisztikai, időrendi, nyelvi stb. pótléket készítené, . . . még évtizedeken át igen gyakorlati és tudományos szempontból igen hálás munka volna . . .”³³ A könyvtár történetével foglalkozó valamennyi mű egy becsült adatra hivatkozott: a cenki könyvtár Pestre szállításakor 1803 tavaszán az átvevő MILLER a nyomtatványok számát 4115 darabra becsülte.³⁴ Az átadó TIBOLTH Mihály darabonkénti leltár szerint szerette volna a könyvtárat átadni, MILLER azonban ezt túl hosszadalmasnak találta és időhiányra hivatkozva csak sommás átvételt hajtott végre. Így rögződött meg az irodalomban és a köztudatban, hogy Széchényi Ferenc kb. 4000 kötetet vetette meg az országos könyvtár alapját. Most történt meg először, hogy az állományt legmegbízhatóbban rögzítő katalógusokhoz fordulva, tételenként leszámolja készítettünk statisztikát Széchényi adományáról.³⁵ Ha csak az 1799-ben megjelent katalógus első két kötetét vesszük tekintetbe, a nyomtatványok száma 7096 db volt. Ebből a könyvszintet el nem érő 30 lap alatti nyomtatványok száma 1894, az egyleveles nyomtatványoké 70. Tehát MILLER legalább 5132 db 30 lap fölötti nyomtatványt vett át. De valószínűleg még ez a szám sem felel meg a valóságnak: a katalógus első supplementuma ugyanis már ekkor elkészült, illetve nyomdában volt. Nincs okunk feltételezni, hogy SZÉCHÉNYI az ebben szereplő műveket is ne adta volna át már ekkor. Ez a kb. 4—5 évi gyűjtés a katalógus első pótkötetében újabb 3234 darabot eredményezett. (A 30 lap fölöttiek száma 1867, 30 lap alatt 1208,

32. *Catalogus manuseriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae Széchényiano-Regnicolaris* Vol. 1—3. Sopron, 1814—1815. *Catalogus numerum . . . Pars 1—2. Tabulae numismaticae, vol. 1. Appendix ad catalogum numerum.* Pest, 1807—1810. — SZÉCHÉNYI halálakor, 1820-ban a térképek és metszetek katalógusa is nyomdakész volt.

33. KERTBENY Károly: *Magyarországra vonatkozó régi német nyomtatványok 1454—1600.* Bp. 1880. CXXII. l.

34. KOLLÁNYI, i. m. 86. l. A nyomtatványokon kívül MILLER egyéb becsült adatai: 730 kézirat, 102 metszet, 2000 címer, 40 téka térkép. A szállításnál a teljes anyag állítólag 111 mázsát nyomott. A *Magyar Minerva* 1900-ban megjelent kötetének adatai szerint SZÉCHÉNYI Ferenc adománya 11 884 nyomtatvány, mintegy 15 000 kötetben, 1152 kézirat, mintegy 2000 kötetben és egy jelentékeny térképgyűjtemény. Ezek az adatok feltehetőleg a 19. század folyamán egy belső könyvtárrendezés alkalmából nyertek megállapítást, amelynek azonban ma már nem található írásbeli nyoma.

35. A statisztikákban megadott számok nem műveket, hanem kötet- illetve darabszámot jelölnek; az egyszerűség kedvéért az időszakos kiadványokat is kötetenként a könyvek közé számolva, ahogy azt a katalógus is teszi. A statisztikák erősen munkaigényes elkészítésében segítségemre volt ILLYÉS Katalin, az OSZK Hírlapfeldolgozó osztályának munkatársa, akinek ezúton is köszönetemet fejezem ki.

egyleveles 159 db volt.) Az 1803 tavaszán átadott nyomtatványok száma tehát kb. 10 330 db lehetett, ebből a könyvnek számító (30 lap fölötti) egységek száma 6999, a 30 lap alatti nyomtatványoké 3102, az egyleveleské 229. A Széchényi országos könyvtár induló állománya eszerint 7000 kötet könyv és mintegy 3330 db kisnyomtatvány lehetett. (Ehhez járulnak természetesen kéziratok, térképek, metszetek, amikkel itt nem foglalkozunk.) A katalógus második pótlása újabb 3394 db nyomtatványt tartalmazott (2040 db a 30 lap fölöttiek száma, 1240 db a 30 lap alattiaké, 114 db egyleveles nyomtatvány). Mindezt összegezve: a SZÉCHÉNYI Ferenc által kiadott katalógusok 13 724 db nyomtatványról adnak számot, ebből 9039 kötet a könyvek száma, 4342 db a 30 lap alatti kisnyomtatványoké és 343 db az egyleveles nyomtatvány. SZÉCHÉNYI adománya azonban ennél is több: hiszen a katalógus 2. pótkötete 1807-ben jelent meg, s ezután még sokáig folyt a könyvvásárlás és a könyvek Pestre való küldése. SZÉCHÉNYI Ferenc teljes adományát óvatos becsléssel is legalább 15 000 db nyomtatványra tehetjük.

A nyomtatott kötetkatalógusok

A katalógus szerkezeti felépítése kettős: a betűrendes részt szakrendi rész követi, amely több mint egyszerű mutató, mivel az előzőleg betűrendben közölt anyagot erősen rövidített címléírások formájában megismétli. Így maga a szakrendi rész is önállóan használható, legfeljebb a részletesebb címléírást kell a betűrendes részben visszakeresni. A szakbeosztás a 18. században szokásos rendszerezést követi, a francia és német könyvtári és könyvkereskedői katalógusokban használt tudományfelosztás szerint. Közvetlen mintájául M. DENIS szakrendszere szolgált.³⁶ A fő osztályok pontosan megegyeznek DENIS ismert rendszerével: 1. Hittudomány, 2. Jogtudomány, 3. Filozófia, 4. Orvostudomány, 5. Matematika, 6. Történettudomány, 7. Filológia. SZÉCHÉNYI csak a sorrenden változtatott: a hittudomány megmaradt az élen, viszont a történettudomány a hatodik helyről a második helyre került, az orvostudomány pedig megelőzte a filozófiát. A fő szakok sorrendje és eredeti latin nyelvű megjelölése SZÉCHÉNYINél tehát így alakult: 1. Theologia, 2. Historia, 3. Jurisprudentia, 4. Medicina, 5. Philosophia, 6. Mathesis, 7. Philologia et Paedagogia. A történelem szakcsoportjának ilyen előtérbe kerülése SZÉCHÉNYI Ferenc erős történeti érdeklődését tükrözi, de ugyanezt sugallta a gyűjtemény jellege is. Az anyagnak közel felét ebbe a szakba osztották, ideértve a földrajzot, útleírásokat és a biográfiai műveket is, többek között az üdvözlő, beiktató, halotti stb. beszédek tömegét, a korabeli hazai irodalom e jellegzetes műfaját. (Érdekes összevetésre ad alkalmat a Teleki-téka korabeli katalógusa: az ugyancsak erős történeti érdeklődésű TELEKI Sámuelnél a nyolc főosztályból a történelem hármat foglal le: 1. történelem, 2. egyháztörténet, 3. régészet.) A filozófia szakba a kor szokása szerint beletartozik a fizika, kémia, a „historia naturalis”, azaz természetrajz és a mezőgazdaság is, a matematika szakba a technika, a mérnöki tudományok, a filológia szakba a nyelv- és irodalomtudomány, az irodalomtörténet, a szépirodalom, a pedagógia és egyéb rokon területek (könyvkiadás, nyomdászat, cenzúra, tudományos intézmények stb.). A főosztályok további 32 osztályra oszlanak, ezen belül betűrend van.

36. Vö. M. DENIS: *Einleitung in die Bücherkunde*. Wien, 1777.

A katalógus első, betűrendes része a szerzők, anonim művek esetében a címrendszo alatt sorolja fel a műveket. Az egységes szerzői betűrend nem ad módot a magyar nyelvű, vagy magyarországi nyomtatványok elkülönítésére az idegen nyelvű, különösen a külföldi megjelenésű idegen nyelvű anyagtól. Kétségtelen, hogy így az anyag kissé összerosodik, a gyűjtemény magyar jellege nem szembeötlő. A szakrendi rész szintén nem tesz különbséget egy-egy tárgykör hazai vagy külföldi szakirodalmá között. Mégis túlzásnak érezzük a már említett KERTBENY Károly sommás ítélezését:

„A legnagyobb baj azonban az, hogy a munkák abc-rendű felsorolásában, mindenféle nyelvű munkák összevissza keverve fordulnak elő, és így az egyes nemzeti irodalmaknak nyelvek szerinti átnézése hiányzik, és éppen úgy hiányzik az Indexekben az egyes nyomtatványok időrendes átnézete; végre a szerzők, fordítók, nyomtatási helyek, és a nyomdászok vagy kiadók teljes névjegyzékét is nélkülözzük. E lényeges hiányok által, melyekhez egy statisztikai kimutatás hiánya is járul, a Széchenyi-féle könyvjegyzék egyszerű könyvjegyzék marad, bármilyen pontos is az és nem emelkedik fel a modern értelemben vett tudományos könyvészet magaslatára. De hisz ez természetes. 1799–1807-ig még Denistől sem várhattunk ily irodalom- és kultúrtörténelmi nézetet.”³⁷

Tehát maga KERTBENY is elismeri, hogy olyan valamit kér számon, aminek megvalósulása — a bibliográfiai módszerek egyre tökéletesebbé válásával — csak sokkal később vált lehetővé.

A magyar vonatkozások kiemelését szolgálja, hogy a magyarra fordított művek fordítói utalót kapnak és utalás történik egy mű más nyelvű fordításaira is. Kevésbé ismert magyar szerzőktől — különösen a külföldre szakadt magyaroknál — egy-egy életrajzi adat is található (foglalkozás, működési hely, intézmény). A korabeli ismertetők is kiemelték a katalógus nagy előnyét, hogy a betűrendes rész igyekszik minden olyan helyen felvenni a művet, ahol azt kereshetik.³⁸ Egy recenzor viszont már akkor is kifogásolta, hogy az üdvözlő és halotti beszédek az ünnepelt, illetve elbúcsúztatott személy neve alatt találhatók, s a szerzők csak utalót kaptak.³⁹ A címleírások végén, a megjegyzések között megemlítik a könyv ritka voltát, vagy azt, hogy kinek ajánlották a művet, kik írtak bele üdvözlő verseket stb.

Nagy érdeme a katalógusnak a gyűjteményes munkák analitikus feltárása. A nagy forráskiadványoknál, mint pl. BÉL Mátyás, KOLLÁR Ádám, J. BONGARS, N. REUSNER, I. SCHWANDTNER munkái, az egyes dokumentumok tételenkénti felsorolással szerepelnek. KOVACHICH Márton György *Scriptores rerum hungaricarum* . . . c. művének címleírása a katalógusban négy oldalt foglal el! (Ugyanakkor az itt felsorolt művek a betűrend megfelelő részében is megtalálhatók.) A *Göttingische gelehrte Anzeigen* recenzora külön is kiemelte ezt a tényt.⁴⁰ Hasonlóképpen igen nagy jelentőségű a tudományos érdekű folyóiratcikkek analitikus felvétele. Így egy-egy szerző neve alatt nemcsak az önállóan megjelent munkái, hanem egy-egy jelentősebb értekezése is megtalálható. Ez a részletes feltárás azonban nem általános, főleg a katalógus két első kötetében találkozunk

37. KERTBENY, i. m. CXXII. l.

38. *Zeitschrift von und für Ungern*. 1802. 3. sz. 334–338. l.

39. Uo. 1803. Bd. 4. 174–176. l. A recenzor L. S. névjele a folyóirat szerkesztőjét, SCHEDIUS Lajost sejteti.

40. „Bey vielen grösseren Werken werden die Hauptrubriken besonders aufgezählt, wie bey Schwandtner's Scriptt. rer. Hungar., . . .“ = *Göttingische gelehrte Anzeigen*. 1803. ápr. 25. 67. sz. 666. l. KOLLÁNYI könyvében ezt a kritikát nem említi.

vele, később a pótkötetek betűrendes részeiben már csak szórványosan fordul elő, a szakrendi részben viszont még ezután is elég gyakori. A folyóiratbeli cikkek szelekciója erős: a magyar nyelvre, Magyarország népeire, földjére stb. vonatkozó irodalom nyert elsősorban feltárást. Legtöbbet szereplő folyóiratok a *Merkur von Ungarn*, *Ungarisches Magazin*, *Siebenbürgische Quartalschrift*, *Göttingisches Magazin*, *K. K. privil. Anzeiger*, SCHEDIUS Lajos folyóiratai: a *Literarischer Anzeiger für Ungarn* és a *Zeitschrift von und für Ungern*, A. L. SCHLÖZER folyóirata, a *Staatsanzeigen*. A folyóiratcikkek analitikus felvételét később TELEKI Sámuel könyvtárának katalógusa is alkalmazta: az 1811-ben megjelent harmadik kötetben, mely a Magyarországra vonatkozó irodalmat foglalta össze, sűrűn találkozunk a gyűjteményes munkák, illetve egyes folyóiratok analitikus feldolgozásával. KERTBENY Károly később éppen ezt — az önálló művek közé vegyített hírlapi cikkek jelenlétét — kifogásolta.⁴¹ Véleményünk szerint akkor, amikor egy ilyen nagyságrendű könyvtár nyomtatott katalógusa egy kissé a bibliográfia szerepkörét is hivatva volt betölteni, ezt a bővítést csakis pozitívan lehet értékelni. Így ítélte meg a *Göttingische gelehrte Anzeigen* kritikusa is, aki ellenkezőleg azt kifogásolta, hogy SCHLÖZER folyóirataiból, „... die sehr viel Ungarisches enthalten...”, kevés felvétel van.⁴²

A külföldi művek magyar vonatkozásainak feltárását már HAJNÓCZYVAL kapcsolatban megemlítettük, itt megerősítve látjuk ezt a gyakorlatot. A *Zeitschrift von und für Ungern* recenzora is kiemeli, hogy a látszólag nem a gyűjteménybe illő munkánál a megjegyzés mindig pontosan, többnyire lapszám (!) szerint közli, hol található a műben valamilyen magyar vonatkozás. Pl. N. REUSNERnek Baselen 1592-ben megjelent útleírás-gyűjteménye, az *Itinerarium totius Orbis* után hétsoros annotáció sorolja fel a Magyarországon tett utazások leírásait. Egy 1559-es krakkói nyomtatványnál közlik, hogy a művet ZÁPOLYA Jánosnak ajánlották.⁴³ Ezen a téren a katalógus jóval többet nyújt egy szakszerűen csoportosított könyvjegyzéknél: elemző bibliográfiát ad, a művek egy bizonyos szempont szerinti feltárását. TIBOLTH Mihályt itt illeti meg a legnagyobb elismerés, hiszen ilyen igényű katalogizálásnál a pusztá címleírason kívül a nem magyar nyelvű művek legnagyobb részének tüzetes átnézése, átolvasása volt szükséges. A tartalmi feltárás érdekes példája, amikor az annotáció utal a szóban forgó műre írt vitázó válaszra is.⁴⁴ TIBOLTH szerkesztői érdemeit — bár nevének ismerete nélkül — a *Göttingische gelehrte Anzeigen* a *Supplementum* kötet ismertetésénél külön kiemelte. A tartalmi feltárás pontosságát, sokrétűségét elsősorban a szakrendi részben méltányolta: „Der Redacteur dieser Cataloge ist immer noch unbekannt; [a katalógusok valóban nem tüntetik fel TIBOLTH nevét, ezt csak a hazai viszonyokkal ismerős kortársak tudták], seine weite Belesenheit, seine Geschicklichkeit im Anordnen, sein hoch verdienstlicher Fleiss, glänzt vorzüglich im Real-Catalog (Index alter); der Mann verdient herausgerufen zu werden.”⁴⁵

41. KERTBENY, i. m. CXXII. l.

42. *Göttingische gelehrte Anzeigen*. uo.

43. SZÉCHÉNYI katalógus, Tom. 1. Pars. 2. 245. és 113. l.

44. SZÉCHÉNYI katalógus, Tom. 1. Pars. 1. 48. és 77. l. Egy müncheni, 1741-es kiadvány a bajor uralkodóház trónigényét indokolja a III. KÁROLY halála után megüresedett trónra, s az annotáció utal az elleníratra.

45. *Göttingische gelehrte Anzeigen*. 1804. aug. 27. 137. sz. 1362. l.

A címléírások általában minden lényeges elemet tartalmaznak: közlik a szerző nevét (esetleg foglalkozását, hivatalát is feltüntetve), a címet, esetleges alcímet, a kiadás helyét és évét, formátumot, kötet- vagy lapszámot. A kiadó, illetve nyomdász neve azonban hiányzik, ezt csak a katalógus második supplementumában tüntették fel. A külföldi kritika szerint is, „... die Vollständigkeit der Anzeigen ist musterhaft.”⁴⁶

Figyelemreméltó, hogy a terjedelmet is közölték. Ez akkor nem volt magától értetődő: kitűnően szerkesztett katalógusok is általában csak a formátumot jelölték: így pl. TELEKI Sámuel könyvtárának katalógusa is. E tényt a korabeli kritika is rögtön értékelte: kiemelték, hogy a lapszám közlése jó támpontot ad a munka értékelésére, fontos vagy kevésbé fontos voltának megállapítására, a brosúra irodalom elkülönítésére. A bibliográfiai leírások általában pontosak, a kor színvonalának megfelelőek: ritkán akadunk kisebb pontatlanságokra, következetlenségekre. (Pl. nem egységes névformák.)

A katalógusok tartalmukban reprezentálták mindazt, amit a magyar nyelvű írásbeliség nyomtatott művekben a 19. sz. elejéig fel tudott mutatni, pontosabban azt, amit SZÉCHÉNYI Ferenc ebből könyvtára számára meg tudott szerezni. Abban az időben kétségtől SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteménye volt e vonatkozásban a legteljesebb, hiszen egyetlen könyvgyűjtő kortársa sem tekintette a magyar könyvek összegyűjtését elsődleges céljának. A kor neves hazai magángyűjtői (TELEKI Sámuel, BATHYÁNYI Ignác, RÁDAY Gedeon stb.) a magyar könyvek felkutatása mellett azonos súllyal gyűjtötték az enciklopédikus érdekű külföldi irodalmat is. A korabeli kritika ezért ünnepelhette joggal a SZÉCHÉNYI-féle katalógusok megjelenésében azt, hogy azok tulajdonképpen a nemzeti irodalom bibliográfiai összefoglalásának első kísérleteit, CZWITTINGER, BOD Péter, és HORÁNYI Elek munkáját folytatják: egy valóban létező és teljességre törekvő nemzeti gyűjteményt írtak le első kézből, ösztönzést adva ezzel a további kutatásokra és bibliográfiai összefoglalásokra. Ezt hangsúlyozza a *Zeitschrift von und für Ungern* kritikusa is, majd így folytatja:

„Diese Bibliothek wurde auch nicht aus blosser Liebhaberey, oder zur Schau und zum Prunke von dem weisen patriotischen Besitzer derselben gesammelt, sondern zum wirklichen Nutzen für die ganze Nation, zum Gebrauche derjenigen, die selbst unvernünftig sich diese Hilfsmittel zu verschaffen dieselben zu ihrer eigenen Belehrung und Bildung, oder zur Beförderung der vaterländischen Literatur anwenden wollen.”⁴⁷

A gyűjtemény hazai és külföldi rétege, nyelvi, időbeli és terjedelmi megoszlása

SZÉCHÉNYI könyvtárának egyik legfontosabb része a magyar nyelvű könyvek gyűjteménye. E gyűjtemény vizsgálatánál a korabeli bibliografus, SÁNDOR István művével való összevetés önként kínálkozik. A SZÉCHÉNYI-féle katalógusok megjelenése után ugyanis időrendben SÁNDOR István *Magyar Könyvesháza* (Győr, 1803.) az első bibliográfiai mű, amely esetleg támaszkodhatott a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény anyagára. Ez azonban csak feltételezés, hiszen tudjuk, hogy az 1803-ban megjelent mű kéziratát SÁNDOR István már 1802 tavaszán átadta a nyom-

46. *Götttingische gelehrte Anzeigen*. 1803. ápr. 25. 67. sz. 666. l.

47. Vö. 38. sz. jegyzet.

dának, míg SZÉCHÉNYI Ferenc a katalógusokat csak 1802 augusztusában küldte szét, SÁNDOR Istvánnak is juttatva egy példányt.⁴⁸ Arra nézve, hogy az 1799/1800-ban kinyomtatott katalógusok már korábban is rendelkezésre állhattak az érdeklődőknek, nincsen biztos adatunk. Mindenesetre a *Magyar Könyvesházzal* kapcsolatban megjelent kritikákra reagálva írja 1804-ben SÁNDOR, hogy a művében hiányzó címek pótlását már megkezdte a SZÉCHÉNYI-féle katalógus *Supplementum* kötetéből.⁴⁹ Ez a megjegyzés azt feltételezi, hogy a katalógusok első két kötetének anyaga már előzőleg ismert volt előtte. SÁNDOR István bibliográfiájában az 1533—1800 közötti időszakból 3621 magyar nyelvű művet sorolt fel; a SZÉCHÉNYI-katalógus magyar nyelvű műveinek *kötetszáma* 3051. Bár az időhatárokból némi eltérés van (SZÉCHÉNYI tágabb időközt fog át) és SÁNDORNÁL a művek száma nyilván alacsonyabb, mint az ennek megfelelő darabszám, a két szám összevetése nagyjában érzékelteti a potenciálisan megszerezhető és a SZÉCHÉNYI-féle gyűjteményben megtalálható magyar nyelvű irodalom arányát. (A kisnyomtatványok regisztrálásáról SÁNDOR István sem zárkózott el, előszavában ezt részletesen meg is indokolta.)⁵⁰ Amivel SÁNDOR István többet nyújtott SZÉCHÉNYI Ferencnél, az elsősorban a hazai magyar nyelvű nyomtatványok időrendi elrendezése. Ezzel nyert tulajdonképpen SÁNDOR műve irodalomtörténeti jelentőséget, hiszen a kronologikus felsorolás a fejlődést tette érzékelhetővé.⁵¹ A SZÉCHÉNYI katalógus megint más oldalról világította meg a kérdést: a magyar nyelvű irodalomnak a katalógus szakrendi részében való nyomonkövetése arra szolgálhatott tanulságul, hogy a tudományos irodalom magyar nyelvű művelése mind az erdelti művekben, mind fordításokban mennyire szegényes volt még.

A magyar nyelvű műveken túl a gyűjtés a Magyarországon nyomtatott valamennyi kiadványra kiterjedt, tehát a nem magyar nyelven megjelent hazai nyomtatványokra is. A beszerzendő művek számát itt még nehezebb meghatározni. SZABÓ Károly 1885-ben az RMK II. előszavában a magyar nyelvű nyomtatványok számát 1711-ig mintegy 2000-ben állapítja meg (ezek jórészt Magyarországon is készültek), a nem magyar nyelvűek száma az ő gyűjtésében 2453 (valamennyi magyarországi megjelenésű). Az 1711—1800 közötti időszakra CSAPODI Csaba mintegy 9077 hazai nyomtatványt számít.⁵² Így tehát a kezdetől 1800-ig bezárólag kb. 13 és félezer magyarországi nyomtatványt kérhetünk számon a teljességnek azon a fokán, ahol a hazai bibliográfiai feltárás a 19. század

48. SZINNYEI József: *Az első magyar bibliográfus*. Bp. 1901. 19. l.

49. SZINNYEI, i. m. 21. l.

50. SÁNDOR István: *Magyar Könyvesház*. Győr, 1803. Bevezető.

51. Vö. KERTBENYI i. m. CXXIV. 1.: „Sándor munkácskája pótolta azt, ami a máskülönben oly becses Széchényi-féle könyvjegyzékben, fájdalom, hiányzik: t. i. az időrendi átnézetet, és pedig kizárólag a magyar nyomtatványokét. És ezen rendszer követése által a munka irodalomtörténeti jelentőséget nyert, amit a Széchényi-féle szintén nélkülöz, . . .”

52. Ezúttal figyelmen kívül hagytuk, hogy az RMK I-ben kis számban ugyan, de Magyarországon kívül megjelent magyar nyelvű művek is vannak, valamint a későbbi RMK-kiegészítéseket, melyek a számot kb. 1/3-dal megnövelnék. 18. századi, hazai viszonyokról lévén szó, nem volna reális, ha másfél évszázad bibliográfiai kutatásainak valamennyi eredményét számonkérnénk egy alapozó gyűjtés esetében. A 18. századi hazai nyomtatványok adatait l. CSAPODI Csaba: *Könyvtermelésünk a XVIII. században*. = *Magyar Könyvszemle*. 1942. 4. sz. CSAPODI gyűjtésének alapja PETRIK bibliográfiája volt, de csak a hely és az év feltüntetésével megjelent nyomtatványokat vette tekintetbe.

végén állott — ma már természetesen jóval többet.⁵³ Ezzel szemben a SZÉCHÉNYI-gyűjtemény 7584 magyarországi megjelenésű nyomtatványt foglalt magában. (Kis hányaduk 1800 utáni megjelenésű.) Ez az arány is azt bizonyítja, hogy a szétszóródott hazai nyomtatványok összegyűjtése nem volt könnyű feladat, s még egy SZÉCHÉNYI-féle vállalkozás is csak félsikert hozhatott. A hiányok elsősorban a régebbi, kevés példányszámban fennmaradt 16—17. századi hazai nyomtatványok köréből adódtak, s ezek közül is leginkább az ország keleti (tiszántúli és erdélyi) részeiben kiadottak. Másrészt, a nemzetiségi nyelveken megjelent irodalom volt meglehetősen hiányos: a szlovák, szerb, román stb. nyelven nyomtatott művek száma a SZÉCHÉNYI katalógusokban mindössze 105 db. A nemzetiségi nyelveken kiadott művek szembevető hiánya hatott bizonyára később serkentőleg az ajándékozók körére, legalábbis ezt bizonyítja LATINOVICS János kir. tanácsos adománya 1804-ben. LATINOVICS néhány horvát könyvet ajándékozott a nemzeti könyvtárnak, s ugyanakkor közölte elhatározását, hogy költségére összegyűjteti a horvát nyelven nyomtatott műveket abból a célból, hogy a horvát nemzet is rendelkezék majd egy teljes könyvgyűjteménnyel. Az ajándékozás tényét a *Zeitschrift von und für Ungern* c. folyóirat *Patriotische Beyträge zur Gräfl. Széchényischen ungarischen Reichsbibliothek* c. rovatában regisztrálta. A folyóirat még további megjegyzést fűzött ehhez az eseményhez, valószínűleg a szerkesztő, SCHEDIUS Lajos tollából. A megjegyzés írója azt az óhaját fejezte ki, hogy bárcsak ilyen jötevők az oláh, a szerb és a szláv (szlovák) nemzetből is akadnának.⁵⁴

Magyar nyelvű nyomtatvány a 13 724-ből csak 3051 db volt. A latin nyelvű ennek több mint kétszerese: 6426, s még a német nyelvűek száma is magasabb a magyarénál: 3535 db. A többi nyelv ezekhez képest elenyészően csekély. (Francia 332, olasz 254, valamennyi szláv nyelv együtt 104.) Széchényi magyar könyvtára tehát korántsem jelent egyszersmind magyar nyelvű könyvtárat — a nyelvújítás kora előtti időben és a könyvtár gyűjtőkörének ismeretében ez természetes is.

A gyűjtés legtágabb köre, a Magyarországon kívül megjelent magyar vonatkozású irodalom statisztikai adatai jelentik számunkra a legnagyobb meglepetést. A 13 724 nyomtatványból 5235 db jelent meg Magyarországon kívül, vagyis a teljes állomány 38,2 százaléka! (A hely nélkül megjelentek száma 905, ezeknek is tekintélyes része külföldi lehetett.) E műveknek csak egy részét alkotják a külföldön, Magyarországon számára megrendelésre nyomtatott művek, vagy magyar szerzők külföldön megjelent munkái. Nagyobb részét a külföldi, magyar vonatkozású irodalom jelenti. Maga az a tény, hogy SZÉCHÉNYI magyar könyvtárának könyvei közel 40 százalékban Magyarország határain kívül jelentek meg, bizonyítja a gyűjtemény rendkívüli gazdagságát a magyar vonatkozású külföldi irodalomban, azaz hungarikákban. E műfaj későbbi jeles gyűjtőjének, APPONYI

53. A legújabb kutatások az 1712—1800 közötti időszakra kb. 7660 magyarországi, és külföldi magyar nyelvű címmel egészítették ki PETRIK Géza gyűjtését. Vö. *Magyarország bibliographiája 1712—1860. V. Pótlások Petrik Géza Magyarország bibliographiája 1712—1860. c. művének 1—4. kötetéhez. Az 1712—1800 között megjelent magyarországi (és külföldi magyar nyelvű) nyomtatványok.* Közreadja az Országos Széchényi Könyvtár. Szerk. KOMJÁTHY Miklósné. Bp. 1971.

54. „Es ist zu wünschen, das solche Wohltäter auch für die walachische, serbische, und slavische Nation entstehen mögen.“ = *Zeitschrift von und für Ungern*. 1804. Bd. 6. No. 3. 200. l.

Sándornak hungarika gyűjteményével való összevetés a továbbiakban az állomány elemzésének egyik lényeges meghatározója lesz.

A katalógusokban rögzített teljes állomány legfontosabb statisztikai jellemzőit az alábbiakban foglalhatjuk össze. Kiadási év szerint 18—19. századi a nyomtatványok 76,81 százaléka, 17. századi 15,32, 15—16. századi 4,22, év nélküli 3,65 százaléka. Nyelvi megoszlása: latin 46,8, német 25,8, magyar 22,2, francia 2,4, olasz 1,8, egyéb nyelvű 1 százaléka. A megjelenés helye szerint: magyarországi 55,2, ausztriai és németországi 30,5, egyéb külföldi 7,7, hely nélküli 6,6 százaléka. Terjedelem szerint: 30 lap feletti 65,9, 30 lap alatti 31,6 és egylevelés 2,5 százaléka.

Magyar szerzők eredeti művei, magyarra fordított művek

E rendkívül gazdag gyűjtemény tartalmi ismertetése a dolog természeténél fogva csak vázlatos, egyes — lényegesnek érzett — szempontokat hangsúlyozó lehet. Emellett nem nélkülözheti az adatok bőséges felsorakoztatását, vállalva ezzel a szöveg túlterhelésének kockázatát is.

Mivel a gyűjteményt elsősorban formai ismérvek jellemzik (nyelvi, illetve nemzeti körülhatároltság) az elemzés sem mehet sokkal túl ezeken a szempontokon. A gyűjtemény megítélésének legfontosabb kritériuma ebben az esetben a teljesség ilyen vagy olyan fokának elérése lehet, amire a mennyiségi adatok ismertetésénél már tettünk is kísérletet. Minőségi kritériumként — legfeljebb egy-egy fontosabb mű vagy szerző hiányára utalhatunk. Minden további — pl. tudományszakok szerinti elemzés — már nem a gyűjtemény kritikáját, hanem a magyar irodalom és tudományosság addig elért állapotát illetné. Kivételképpen — pl. a világirodalomból magyarra fordított művek esetében — ilyenre is sor kerül majd, de ez, ismételjük, *nem* meghatározója vagy jellemzője magának a gyűjteménynek.

SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteménye mindenekelőtt a magyar írók alkotásainak tárháza kb. 1805-ig terjedően. Annak megállapítására, hogy vajon megtalálható-e benne minden jelentős magyar szerzőnek legalább egy műve, a következő módszert választottuk. A magyar életrajzi lexikonból⁵⁵ kigyűjtöttük azokat a szerzőket, akiknek 1805-ig irodalmi munkásságuk volt. (A lexikon válogatási elveinek megfelelően bekerült néhány nem magyar származású, de Magyarországon jelentékeny tevékenységet kifejtő szerző, mint pl. BONFINI.) E lexikon azért felelt meg a kitűzött célnak a legjobban, mivel az irodalmi élet reprezentánsain kívül a tudósok életrajzeit is tartalmazza, továbbá a szerzők körében már eleve elvégezte azt a minőségi válogatást, ami a teljességre törekvő nagy hazai életrajzi lexikonok (SZINNYEI, GULYÁS) esetében komoly problémát okozott volna. Az ily módon kigyűjtött 546 szerzőt a SZÉCHÉNYI katalógussal összevetve azt találtuk, hogy közülük 417-nek volt műve SZÉCHÉNYI gyűjteményében. Ez azt jelenti, hogy a jelentős hazai szerzők 76 százaléka képviselve volt SZÉCHÉNYI könyvtárában. A fennmaradó 24 százalék (129 név) között olyan neveket, amelyek a magyar tudományos életben, illetve az irodalmi köztudatban közismertek lennének, alig találunk. A legtöbb hiány a hazai könyvkultúra korai szakaszából, a reformáció idejéből származó vallásos irodalomban mutatkozik. Ezek a 16. századi nyomtat-

55. *Magyar életrajzi lexikon*. 1—2. köt. Bp. Akad. K. 1967—1969.

ványok azonban már akkor is ritkaságnak számítottak, felbukkanásukhoz és megszerzésükhöz a véletlen szerencse is közre kellett játsszék. A 129 név között akad olyan szerző is, aki csak egyetlen művet írt, vagy adott ki, ezek megléte vagy hiánya ugyancsak esetleges. A protestáns szerzők közül hiányoznak BOGÁTI FAZEKAS Mihály, BLANDRATA György, DÁVID Ferenc, DÉVAI BÍRÓ Mátyás, KOCSI CSERGŐ Bálint, NÓGRÁDY Mátyás, SAMARJAI Máté János, SZILVÁSÚJFALVI ANDERKO Imre, SZTÁRAI Mihály, TOFAEUS Mihály, a katolikus egyházi írók közül SÁMBÁR Mátyás, NYÉKI VÖRÖS Mátyás művei. Nincs meg SZEPSI CSOMBOR Márton útleírása (Kassa, 1620.) és AMADE László verseskötete (Bécs, 1755.). A tudósok közül BENCSIK Mihály és REPSZELI László jogtanárok, HELL József Károly (HELL Miksa testvére) feltaláló, KLAUS Mihály, LIPSICZ Mihály és REVICZKY Antal jezsuita tanárok, természettudósok, PAKSI Mihály kollégiumi tanár, fizikus, SCHMIDT János György piarista matematikus, PERLICZKY János Dániel, VÁRADI Mátyás orvosok nevével nem találkoztunk. A külföldre került magyarok közül pl. Joó Ferenc és KERESZTHURY Ferenc orvosok művei hiányoznak. (Az előbbié Németországban, az utóbbié Oroszországban jelentek meg.) Természetesen a meglévő 417 magyar szerzővel nem merül ki a SZÉCHÉNYI gyűjteményében található hazai szerzők sora. Kívülük még számos magyar szerző műve volt meg, ezek azonban kisebb jelentőségű írók, az említett életrajzi lexikonban nem szerepelnek, s így az alkotó magyar szellem kiemelkedő reprezentánsai közé általában nem is sorolhatók.⁵⁶

A magyarra fordított művek tekintetében igen kicsi a választék. A tudományos értékű irodalom „magyarítása” egy-két korai kezdettől eltekintve a 18. században még éppen csak megindult. Néhány teológiai (LUTHER, J. ARNDT, J. F. OSTERWALD), filozófiai (A. de. GUEVARA, LOCKE, ERASMUS, K. ECKARTSHAUSEN, KANT), történelmi (PLUTARCHOS, MILLOT), orvosi (A. HAEN, Ch. W. HUFELAND, H. KRANTZ, A. STÖRCK, Ch. A. STRUVE, S. TISSOT) természetrajzi (A. WERNER ásványtana), mezőgazdasági (J. A. CHAPTAL, A. J. SOLSTEIN, E. WOOD) építészeti (GAUTHIER) mű képviseli — meglehetősen szegényesen — a külföldi tudományos irodalmat.

A magyarra fordított szépirodalom már valamivel bővebb választékot nyújt. Ennek számbavétele alkalmat adhat a gyűjteményen túlmutató következtetések levonására is. Az itt felsorakozó nevek és művek jelentik a világirodalomnak azt a részét, amelyet már sikerült a hazai nyelvre átültetni. Itt találjuk a görög—római irodalom néhány, töredékesen lefordított íróját (AESOPUS, ANAKREON, BION, CATO, CICERO, CORNELIUS NEPOS, HORATIUS, OVIDIUS, PLAUTUS, SENECA, TERENTIUS, VERGILIUS), a klasszikus német irodalom nagyjaitól egy-egy művet (GOETHE, KLEIST, LESSING, SCHILLER, WIELAND), a népszerű KOTZEBUET és GESSNERT, a kisebb jelentőségű költőt, J. J. DUSCHT, két korai SHAKESPEARE fordítást (*Hamlet*, *Romeo és Júlia*), TASSO *Megszabadított Jeruzsálemét*, MILTON *Elvesztett paradicsomát* (franciából fordítva!) és a *Róbert Péterre* magyarított

56. Pusztán összehasonlítás céljából emlékeztetünk arra, hogy CZWITTINGER Dávid 1711-ben mintegy 300 magyar íróról tudott, BOD Péter 1766-ban már kb. 500-at sorolt fel, HORÁNYI Elek 1775—77-ben mintegy 1150-et gyűjtött össze. Ezek az életrajzi lexikonok természetesen nem válogattak, hanem a teljességre törekedtek. A 18. század végén a hazai kortárs írókat SÁNDOR István vette számba: 196 akkor élő és magyarul, vagy latin és más nyelven alkotó írórt sorolt fel. = *A Magyar Országi írók, 50-nél jóval többen vagynak.* = *Magyar Hírmondó.* 1799. dec. No. 46—49.

*Robinson*t. Franciából valamivel bővebb a választék: d'ARNAUD, BOILEAU, CHATEAUBRIAND, CORNEILLE, FENÉLON, LE SAGE, MARMONTEL, MOLIÈRE és VOLTAIRE egyes művei. Ennyit és nem többet (vagy alig valamivel többet) kínált a kor a világirodalomból a csak magyarul tudóknak. Ha mégis kevésnek tűnik, arra kell gondolnunk, hogy akkoriban a műveltség a több nyelven való írást és olvasást feltételezte, a hazai nyelvre való közvetítés még nem volt sürgető olvasói igény, a fordítások inkább a nyelvművelést szolgálták.

A hungarikumok

SZÉCHÉNYI Ferenc magyar vonatkozású, azaz hungarika gyűjtését elsősorban APPONYI Sándor hungarika-gyűjteményével való összevetés alapján mérhetjük le.⁵⁷ Apponyi gyűjtési köre szűkebb, mint SZÉCHÉNYIÉ: ő a Magyarország határain kívül megjelent művek közül csak a magyar szerzőtől, nem magyarul megjelent műveket gyűjtötte, ezenkívül a külföldön kiadott, nem magyar szerzőtől származó, de valamilyen módon Magyarországra, vagy magyar személyekre vonatkozó irodalmat. (Ezzel szemben SZÉCHÉNYI a külföldön kiadott magyar nyelvű nyomtatványokat is gyűjtötte.) APPONYI katalógusában leírt tételek, azaz művek száma 2509. Ezek 91 százaléka a 15–17. században megjelent nyomtatvány, a 18. századiak száma elenyészően csekély, mindössze 227 (9 százalék). A SZÉCHÉNYI-féle gyűjtemény külföldön kiadott nyomtatványainak száma 5235, tehát több mint kétszer annyi⁵⁸ s valószínű, hogy a 905, hely feltüntetése nélkül megjelent nyomtatvány egy része is külföldi. Az időhatárokbán azonban meglehetősen nagy az eltolódás: SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárának teljes anyaga (a hazai megjelenésűeket is beleszámítva) csak 19,5 százalékban tartalmaz 15–17. századi műveket, összesen 2682 db-ot. Vagyis SZÉCHÉNYINél az APPONYIVAL párhuzamos időszak csak a hazai nyomtatványokkal együtt éri el APPONYI kizárólag külföldi hungarika műveinek számát, a kötetszám pedig nyilván alatta marad. A különbségekhez tartoznak a gyűjtés eltérő körülményei: APPONYI mintegy nyolevan évvel később, a múlt század hatvanas éveiben fogott a gyűjtéshez, s jóval több alkalma és ideje volt a külföldi könyvpiacok helyszíni, módszeres átkutatására. Mindebből következik, hogy a régebbi külföldi kiadású hungarikumok, valamint a kevésbé ismert, kis példányszámú, ritkaságnak számító nyomtatványok tekintetében APPONYI gyűjteménye a gazdagabb. Pl. a 16. századi *Neue Zeitungok* műfajába tartozó, a magyarországi török harcokról tudósító kiterjedelmű nyomtatványok száma APPONYINál kb. kétszer annyi, mint SZÉCHÉNYI gyűjteményében. Ismertebb szerzők műveinél azonban már jobb az arány, sőt néha SZÉCHÉNYI javára billen a mérleg. Néhány kiragadott példa erre vonatkozólag. BONFINI *Rerum ungaricarum* c. művéből APPONYI-nak négy kiadása van, valamennyi 16. századi (beleértve az 1543-as bázeli első és az 1568-as első teljes, SAMBUCCUS által gondozott kiadást); SZÉCHÉNYINEK hét van: három 16. századi (1543, 1568, 1581 német kiadás), két 17. és két 18. századi.⁵⁹ A Buda

57. *Hungarica. Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. Gyűjtötte és leírta gróf Apponyi Sándor.* 1–2. köt. Bp. 1900–1902.

58. Itt hívjuk fel a figyelmet újól arra, hogy a SZÉCHÉNYI-gyűjteménynél számolási segítségünk a kötet, illetve db-szám, APPONYINál a mű; tehát az összevetés inkább az arányokat érzékelteti.

59. Vö. App. 292, 481, 482, 1823. sz. tételeit.

körül felszabadulási harcokról írt, igen népszerű és több ízben kiadott *Histoire des troubles de Hongrie* c. munka (Paris, 1685—1688) APPONYINÁL négy kiadásban szerepel, SZÉCHÉNYI Ferencnél kettőben.⁶⁰ M. ZEILLER szintén sok kiadást megért, Magyarországot ismertető történeti műve (*Neue Beschreibung des Königreichs Ungarn*. Ulm, 1646) SZÉCHÉNYINEK négy, APPONYINAK három kiadásban volt meg.⁶¹ C. FRESCHOT bencés szerzetes magyar történeti vonatkozású művei mindkét gyűjteményben megtalálhatók.⁶² A német humanisták közül J. CUSPINIANUS munkáiból SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtára gazdagabb, míg Conradus CELTES ódáinak könyve csak APPONYINAK volt meg.⁶³ Magyar szerzők régebbi külföldi kiadásai tekintetében sem marad le sokkal a SZÉCHÉNYI-féle gyűjtemény: SZEGEDI Kis István hét, 16. századi, svájci megjelenésű művéből APPONYINAK négyből, SZÉCHÉNYI Ferencnek hátról volt példánya.⁶⁴ J. HONTERUS *Rudimenta Cosmographiae* (Krakkó, 1530) c. művéből APPONYINAK tíz, SZÉCHÉNYINEK három kiadása volt meg.⁶⁵ SCHMETZEL Márton művei közül SZÉCHÉNYINÉL találunk jóval többet, de ennek oka az, hogy APPONYI csak igen kevésbé terjesztette ki gyűjtését a 18. századra. NADÁNYI János történész *Florus Hungaricus*-ának amsterdami kiadása (1663) mindkét gyűjteményben megtalálható, de már a ritkaságnak számító angol nyelvű, londoni kiadás (1664) csak APPONYINÁL.⁶⁶

A két gyűjtemény még számos, szűrőpróbaszerű összevetéséből azt az óvatos következtetést vonhatjuk le, hogy az APPONYI tételeknek kb. egyharmada lehet meg SZÉCHÉNYI Ferencnél.⁶⁷

A hungarika gyűjtésnek korabeli példáját láthatjuk még TELEKI Sámuel erdélyi kancellárnál is, aki könyvtára négykötetes katalógusában elkülönítve tette közzé a Magyarországra vonatkozó bel- és külföldi irodalmat.⁶⁸ Gyűjteményében nem egy olyan külföldi hungarikával találkozhatunk, amelyek sem SZÉCHÉNYI, sem APPONYI könyvtárában nem szerepelnek.⁶⁹ A teljesség elérése a külföldi hungarikumok tekintetében tehát még kevésbé volt megvalósítható, mint a hazai nyomtatványok esetében.

Az eddig elmondottakból világosan kitűnik, hogy a magyar vonatkozású külföldi irodalom SZÉCHÉNYI gyűjtésében igen erősen volt képviselve. A magyarországi török háborúkról szóló leírások, a vallási kérdés, a Rákóczi-szabadságharc irodalma, a Magyarországot megjárt utazók útleírásai, az ország történelmét, földrajzát stb. tárgyaló tudományos művek hosszú sorát találjuk itt egybegyűjtve. Kevés olyan, valóban jelentős mű akad, ami SZÉCHÉNYINÉL ne lett volna meg.

60. Vö. App. 1199, 1266, 1267, 1425. sz. tételeit.

61. Vö. App. 842. sz. és további tételeit.

62. *Idea generale del Regno d'Ungheria*. Bologna, 1684. App. 1099. — *Ristretto dell' historia d'Ungheria*. Bologna, 1686. App. 1222. — *Memorie storiche della Dalmazia*. Napoli, 1687. App. 1307. Ua. német fordításban (Leipzig, 1688.) csak SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárában.

63. *Odorum libri IV*. Argentorati, 1513. App. 88.

64. Vö. App. 458, 506, 507, 512 és 534. sz. tételeit.

65. Vö. App. 302, 326, 360, 471, 561, 1692, 1719, 1763, 1806, és 1934. sz. tételeit.

66. Vö. App. 2076.

67. Erre vonatkozólag l. még MARÓTHNÉ JEREMIÁS Éva: *Könyvtárunk antiqua gyűjteménye*. = OSZK Híradó. 1970. 5–6. sz. 79–81. l.

68. *Bibliothecae Samuelis com. Teleki de Szék. Pars tertia. Scriptores rerum Hungaricarum et Transilvanicarum complexa*, . . . Viennae, 1811.

69. Többek között: CSERNOVICH, J.: *De bello Pannonico*. Lib. VI. Praegae 1619. — FACHINETTI: *Vita e fasti di Giuseppe II*. Imp. Tom. 14. Lugano, 1790.

Miután az egész gyűjteménynek kb. fele történelmi—földrajzi—életrajzi vonatkozású, éppen ez a szakterület az, ami a külföldi hungarikumok révén valóban kiemelkedő jelentőségű. A magyarországi események külföldi visszhangja, az európai tudatban élő és a századokon át változó Magyarország-kép kitűnően rekonstruálható a SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárában megtalálható művek alapján. A hazai irodalom összegyűjtésén kívül éppen ezt tartjuk SZÉCHÉNYI gyűjteménye legfőbb értékének.

Kisnyomtatványok, kalendáriumok, tankönyvek, periodikumok

SZÉCHÉNYI Ferenc a kisnyomtatványokat is elhelyezte könyvtárában E dokumentumtípus jelentőségére legjobban a korabeli bibliográfus, SÁNDOR István mutatott rá, aki így indokolta meg, hogy magyar könyvjegyzékébe felvette a kisnyomtatványokat is: „Hogy a többi vastagabb s vékonyabb könyvek között némely apróságokat is hoztam elő, annak az az oka, mert mivel már egyszer feltettem magamban, hogy valami tsak magyarul nyomtatott kezeimbe kerül, azt mind feljegyzem, ezeket sem hagyhattam ki. Már pedig az Apróság is néha nevezetes. El sem hinné az ember, miként oldatnak fel s világosítatnak meg sok idő múlva az efféle megtartott s hátra talált Apróságokból a legnehezebb kérdések és kételkedések. Bár sokan követnék azon jó szokást, s az afféle futó s könnyen vesző Vakarékokat könyvekként összeköttetnék.”⁷⁰

A SZÉCHÉNYI-féle gyűjtemény valóban gazdag tárháza az ilyen, mások által többnyire eldobott, a mai kutatás számára azonban becses és forrásértékű akcideneciáknak. (Ezek között természetesen vannak terjedelmesebbek is, melyek inkább tartalmuk esetlegessége, gyorsan avuló volta miatt számíthatók ebbe a kategóriába.) Az egyházi, világi és katonai adminisztráció számára készült instrukciók, utasítások, sematizmusok, útmutatók, szabályzatok, előírások tömegét találjuk meg itt. A postai- és hajó-menetrendektől a tűzrendészeti előírásokon keresztül a pénzügyi tisztviselőknek szóló instrukciókon át a püspöki edictumokig terjed a választék. Megtalálhatók az egyes intézmények működéséről szóló évi beszámolók éppúgy, mint a hivatalos rendeletek a vaskos *Ratio Educationistól* a *Tűrelmi Rendeleten* át az egyfóliós plakátszerű rendeletekig. Különösen nagy számban szerepel a kor jellegzetes műfaja, a névnap, hivatali beiktatás, vagy házasságkötés alkalmából elmondott üdvözlő beszéd, illetve vers és a halotti búcsúztató. A hadi és politikai eseményekről beszámoló kisnyomtatványok, a vallási, vagy politikai tárgyú röpiratok, valamint a katalógusok, árjegyzékek, gazdasági tervezetek egészítik ki a sort. Ennek az anyagnak könyvtári gyűjtése, kezelése, katalógizálása gyorsan pusztuló emlékeket mentett meg. Erről a folyamatról már 1803-ban így panaszkodott SÁNDOR István: „Mert senki nem hinné, mint el ritkultak a régiebb könyveink, és II. József idejéből való Vakarékok is miként tűntek el szemünk elől, pedig ezek között is sok nevezetes Darabok valának.”⁷¹ A gyűjteménynek ezt az értékes részét a külföldi ismertető is kiemelte:

70. SÁNDOR István: *Magyar Könyvesház*. Győr, 1803. Bevezető. „Vakarék” alatt SÁNDOR István a kisnyomtatványokat, a brosúra-irodalmat érti: „Broschurt, ha jól emlékezem, Vakarékknak nevezte Molnár János Kánonok Úr. Vakarékíró, Árkos-író, annyi, mint Brochureschreiber, Bogenschreiber.” = *Magyar Hírmondó*. 1799. dec. 10. No. 47. 766—767. l.

71. SÁNDOR István: *Magyar Könyvesház*. Győr, 1803. Bevezető.

„Einen unschätzbaren Werth geben dieser Bibliothek und diesem Catalog die unzähligen Flugschriften, oft nur aus wenigen Blättern bestehend, die sonderlich bey Gelegenheit der häufigen Reichstage, Kriege, und zwistigen Parteyen, zum Vorschein kamen, wohl aber dort, wie überall das Schicksal von Piéces volantes hatten, dass sie erschienen und verschwanden, und nach Jahren oder schon Monathen für keinen Preis mehr aufzufinden waren: jetzt sind sie in der Széchényischen Bibliothek, hoffentlich auch für die Nachwelt, in ewig sicheren Verwahr (so weit die Bücherewigkeit reichen kann.)”⁷²

Itt említjük meg a kalendáriumokat és iskolai tankönyveket — ezek is elsősorban a teljesség kedvéért kerültek be SZÉCHÉNYI Ferenc gyűjteményébe. Érdekes adatunk van arra vonatkozólag, hogy az évkönyvek, kalendáriumok, név- és címtárak, sematizmusok sorozata korántsem volt hiánytalan még SZÉCHÉNYI gyűjteményében sem. MILLER Jakab könyvtárőr már 1803-ban közzétette a *Zeitschrift von und für Ungern* hasábjain, hogy a könyvtár mely évekből rendelkezik hivatalos kalendáriumokkal és felkérte az olvasókat, hogy a hiányzó évfolyamokat ajándékként, vagy csekély ellenértékért engedjék át a nemzeti könyvtárnak.⁷³

A folyóiratokat és hírlapokat a SZÉCHÉNYI-katalógus — a kor szokásának megfelelően — a könyvek között szerepelteti. A hazai, illetve bécsi megjelenésű lapokon kívül néhány külföldi tudományos lap érdemel említést, amelyeknél a katalógus többnyire meg is jegyzi, hogy „multa continent Hungarica”. Ilyen többek között az I. BORN által szerkesztett, Prágában kiadott *Abhandlungen einer Privatgesellschaft in Böhmen zur Aufnahme der Mathematik, der vaterländischen Geschichte und der Naturgeschichte* (1775—1784), a jénai egyetemi tanár, J. E. FABRI-féle *Geographisches Magazin* (1783—1797) és mások.

Tudományszakok szerinti megoszlás

Mint már utaltunk rá, nem volt és nem is lehetett célunk a gyűjtemény szak szerinti megoszlásának vizsgálata. A szakmutatókban azonban az egyes szakok terjedelméből nagyjából helyesen következtethetünk a SZÉCHÉNYI-féle hét szak egymásközi arányaira. Ezek szerint a művek 54,4 százaléka a történelem, életrajz, földrajz, útleírás, 13,4 százaléka a teológia, 10,4 százaléka a filológia, nyelv- és irodalomtudomány, szépirodalom, 8,6 százaléka a jog, politika és közgazdaságtan, 6,2 százaléka a filozófia és természettudomány (fizika, kémia, botanika, zoológia, ásványtan, mezőgazdaság) 5,4 százaléka az orvostudomány, 1,6 százaléka a matematika, csillagászat, technika tárgykörébe tartozott. Az egyes szakok tehát meglehetősen egyenlőtlenül voltak képviselve, azaz úgy, ahogy a hungarika-szemponotú gyűjtés azt magával hozta. Ezért történt, hogy amikor a Pestre szállított könyveket a könyvtár első otthonában, a pálos kolostorban polcokra akarták helyezni, nem választhatták a korabeli teremkönyvtárak szokásos tudományszakok szerinti elrendezését. Már akkor kénytelenek voltak a gyűjtemény jellegének, a hungarika szempontnak megfelelő csoportosítást alkalmazni, ami az akkori könyvtári gyakorlatban merőben új és szokatlan volt.⁷⁴

72. *Göttingische gelehrte Anzeigen*. 1803. ápr. 25. 67. sz. 666. l.

73. „Bitte an die Besitzer der Titular-Kalender von Ungern.” = *Zeitschrift von und für Ungern* 1803. Bd. 4. Heft. 3. 202—204. l.

74. Vö. KOLLÁNYI i. m. 88—89. és 106—107. l.

Az eddig elmondottak is meggyőzően bizonyítják, hogy SZÉCHÉNYI Ferenc könyvtárának katalógusa nem egyszerűen egy magánkönyvtár jegyzéke, hanem a magyar nyelvű irodalom és honismereti tudományok (történelem, földrajz, jog, nyelv- és irodalomtudomány) összefoglaló irodalmi kalauza volt. Azzá tette a gyűjtemény viszonylagos teljessége és a feltárás mélysége is. Publikálása az adott korban, a nemzetné válás korszakában a nemzeti öntudatot is erősítette: hathatós politikai-ideológiai érv volt a magyar nyelvért és a hazai művelődésért vívott harcban. Hogy mindezzel a kortársak is mennyire tisztában voltak, annak illusztrálására álljon itt befejezésül néhány idézet a katalógusköteteket köszönő levelekből.

A kortársak elismerése

SEELMANN Károly, Károly-Fehérvár tanácsosa, maga is irogató ember, 1805-ben SZÉCHÉNYIHEZ címzett levelében az alábbiakat írta a katalógusokról:

„Ezeket mind én, mind pedig az itten levő számos Pap urak és más Tudósok kimondhatatlan és gyönyörűséggel jól nem lakható izléssel olvassuk; által látván ezekből, mely nagy Kintsel, és meg nem betsülhető drágasággal ékesített fel Nemes Magyarország, Excellentiádnak illy fényes adománya által; mert ugyan-is gyakran korpáztattunk más idegen Nemzetek által az iránt: hogy mi Magyarok tunyák, restek, és még csak a magok tulajdon országa és a Nemzeti Történeteknek s egyéb Tárgyaknak megírásában is, a több Nemzetekhez képest, igen hátra maradtanak; holott ezen Lajstromokból nyilván kitetszik a teméntelen Magyar Hazafiaknak mindennemű Tárgy és Tudománynáli munkás Fáradozások, a kik eddig többnyire mind mély homályban, és sötétségben hervadtanak: most ellenben Excellentiádnak Kegyelmes Szabadító kezei által, ujjólag Kezdenek élni, és ezen öszve szedett tükrökben a világra ujj sugárokat botsáttani. Meg fognak annak okáért az illyen ótsárlók pirulni, midőn a Magyar hazafiaknak ditséretes Munkásságokat bővebben szemlélni fogják; mind ezeket pedig mind a mostani Hazafiak, mind pedig a Késő maradékok, Excellentiádnak örökös köszönettel és Hálaadással tartoznak.”⁷⁵

Befejezésül megjegyzi, hogy saját munkái közül kettő kimaradt a katalógusokból, ezeket mellékelten megküldi. Az országban szétküldött katalógusoknak tehát még az a gyakorlati haszna is megvolt, hogy a szerzők a benne meg nem talált műveiket siettek SZÉCHÉNYI gyűjteményébe eljuttatni. A „nemzet könyvtárában” művekkel jelen lenni a katalógusok publicitása révén egyszeriben meg-tisztelő ranggá lett. BUDAI Ézsaiásnak, a jeles polihisztornak is az volt a véleménye, hogy a katalógusok által „... a Magyar Név méltatlan homályosságbul nem csak kivéttetik: hanem egyszerre oly fényre és ditsőségre emeltetik, mely a külső Nemzetekben bámulást szerezhet és tiszteletet.”⁷⁶

A katalógusoknak nemcsak nemzeti öntudattól fűtött magasztalói, hanem filozófikus módon töprengő olvasói is akadtak. TOKODI György tanácsos, bihari alispán írta Nagyváradról 1806-ban:

„Mióta Excellentiád engemet arra méltónak ítélni méltóztatott, hogy az országnak ajánlott Bibliotheca Catalogussának egy Exemplárjával megajándékozzon, az olta foglatosságomtól szabad óráimat az Könyvek Lajstromának olvasásában töltöm. Mely olvasásban igen különös mulatságot találok; mert a Könyvek némely részét ismerem, sokra találok

75. A katalógusokért írt köszönő levelek másolatai a Magyar Országos Levéltárban az alábbi jelzet alatt található: Széchényi család levéltára, P 623,95 fasc. I. köt. 13. sz. I. csomag 29. sz.

76. Uo.

ollyanra, melynek csak a Hírét hallottam, sokak meg vallo, előttem isméretlenek, de vagnak olyanok is, mellyeknek szerzőjét személyesen ismértem, de a Könyvet nem láttam. Leg szebb' gyönyörűségem pedig abból áll, hogy ezen Könyvek' Czimjébül az Időnek és az emberi gondolkodásnak változását, mint egy Tükörben látom. Mert a 16^{dik} Században az emberek s a mi magyaraink is a Religion veszekedtek; a 17^{dik} Században mindenik egymást biztatta a Török ellen való bajvívásra, és csak a 18^{dik} Században kezdetek Könyvetek írni a Tudományokról és a Gazdálkodásrul."77

Nem maradt el természetesen a külföld visszhangja sem. A már több ízben idézett tekintélyes göttingeni folyóirat 1803-ban a katalógusokról írva ismerteti a további terveket (kéziratok, metszetek, térképek, érnek katalógusainak kiadása), végül így zárja sorait: „So hat die Ungarische Nation zu einem so vollständigen Apparatu litterario Hoffnung, dessen gleichen sich wenig andere Nationen zu ruehmen haben."78 Még ugyanebben az évben a göttingeni tudós társaság a hazai tudományok ápolása terén elért érdemeire hivatkozva SZÉCHÉNYI Ferencet tiszteletbeli tagjává választotta.79

Széchényi Ferenc könyvtáralapítói érdeme mind a szakirodalom, mind a hazai közvélemény előtt eléggé közismert. Ezt az általános ismeretet kívántuk szolgálni azzal, hogy megkíséreltük gyűjteményének egzakt módszerekkel való elemzését és értékelését. Tekintettel a feladat nagyságára, ez a vállalkozás sem meríthette ki a témát teljesen, de bízunk benne, hogy hozzájárult annak többoldalú megvilágításához és megértéséhez.

Die ungarische Bibliothek von Ferenc Széchenyi

G. SOMKUTI

Es ist bekannt, das den Grundbestand der Széchenyi Bibliothek, der Nationalbibliothek von Ungarn diejenige Sammlung bildet, welche Graf Ferenc SZÉCHÉNYI, ein Magnat aufklärten Geistes in den beiden letzten Jahrzehnten des achtzehnten Jahrhunderts gesammelt und im Jahre 1802 der Nation geschenkt hat. Damit hat er die Nationalbibliothek gegründet.

Ferenc SZÉCHÉNYI fühlte sich aus Familientradition, aber auch durch den eigenen Interessenkreis der Welt der Bücher hingezogen. Durch seine Reisen in Westeuropa, mit den geistigen Bewegungen seiner Zeit Kontakt gefunden wurde er dazu veranlasst, die geistigen Produkte seines Vaterlandes zu Sammeln und sie den Wissenschaftlern zur Verfügung zu stellen. Zu dieser kulturellen Aufgabe wurde er auch angeregt, da die politischen Umstände in unserer Heimat auf die Tätigkeit im öffentlichen Leben damals stark beschränkend wirkten. Die einzig mögliche Art den nationalen Fortschritt zu fördern, war der Kampf um den Kulturellen Aufschwung.

Ferenc SZÉCHÉNYI hat eine Sammeltätigkeit grossen Volumens mit Hilfe einiger in seinem Dienste stehenden Geistesgeschaffenden, unter ihnen mit József HAJNÓCZY (1750—1795), dem wegen der Jakobinerverschwörung hingerichteten Rechtshistoriker begonnen. Zahlreiche einheimische Wissenschaftler und Forscher, ungarische und ausländische — in erster Reihe österreichische und deutsche — Buchhändler und Antiquare standen mit ihm in Verbindung und unterstützten ihn. Das Ziel war schon damals klar: alle in Ungarn gedruckten Werke, in welcher Sprache sie auch gedruckt wurden, alle in ungarischer Sprache erschienenen Werke, wo diese auch erschienen sind, und alle solche in Ausland erschienenen Werke, die sich irgendwie auf Ungarn beziehen, in eine Bibliothek zu sammeln. Diese Prinzipien ent-

77. Uo.

78. *Göttingische gelehrte Anzeigen*. 1803. ápr. 25. 67. sz. 667. l.

79. Uo. 1803. dec. 3. 193. sz. 1923. l.

sprechen im Grunde ganz der modernen Konzeption über den Sammelkreis einer Nationalbibliothek; ihr so frühzeitiges Auftreten ist beachtenswert.

Ferenc SZÉCHÉNYI war dessen bewusst, dass er die weitere Entwicklung seiner Sammlung nur so sichern kann, wenn er diese von einer Privatsammlung zu einer staatlichen Institution macht. Im Jahre 1802 wurde dies realisiert. Auch war es ihm wohlbewusst, dass er sowohl die einheimische wie die ausländische Öffentlichkeit nur so mit seiner Hungarika-Bibliothek bekanntmachen kann, wenn er ihre Kataloge gedruckt veröffentlicht. Darum gab er zwischen 1799 und 1807 die Kataloge seiner Bibliothek in sieben Bänden heraus und versand sie als Freixemplare. (Siehe zu dieser Aktion den Aufsatz von Jenő BERLÁZ im *Jahrbuch vom Jahre 1968—69. der Széchényi Nationalbibliothek.*)

Der Aufsatz er bietet sich zur genauer statistischen Untersuchung und zur inhaltlichen Besprechung des Grundbestandes der Széchényi Bibliothek aufgrund der gedruckten Kataloge, da solches bis zur Zeit noch nicht unternommen wurde. Von den 13 724 Drucken zählen 9039 Drucke mehr als 30 Blätter. Die verhältnismässig grosse Zahl der Kleindrucke bedeutet das Aufbewahren vieler — früher nicht der Gegenstand des Sammelns innerhalb einer Bibliothek bildender — zeitgeschichtlichen Dokumente. Untersuchen wir die Erscheinungsjahre, so gehört zum 18. Jahrhundert (einschliesslich 19. Jahrhundert bis etwa 1805) 76,8 Prozent des Bestandes, zum 17. Jahrhundert 15,3, in das 15—16. Jahrhundert, 4,2 und 3,7 Prozent ist undatiert. 55,2 Prozent der Drucke erschien in Ungarn, 30,5 in Österreich und Deutschland, 7,7 im übrigen Ausland, ohne Erscheinungsort ist 6,6 Prozent. Die Tatsache, dass nahe 40 Prozent der ungarischen Bibliothek von Ferenc SZÉCHÉNYI ausserhalb der Grenzen von Ungarn erschienen ist, beweist den ausserordentlichen Reichtum der Sammlung an ausländischer Literatur ungarischer Beziehung. Die sprachliche Gliederung des Bestandes ist folgende: 46,8 Prozent ist lateinisch, 25,8 ist deutsch, 22,2 ungarisch, 2,4 französisch, 1,8 italienisch, die übrigen Sprachen sind mit 1 Prozent des Bestandes vertreten.

Der Zusammensteller der Kataloge war Mihály TIBOLTH (1765—1833), auch Sekretär von Ferenc SZÉCHÉNYI und Erzieher seiner Söhne. M. DENIS, der Direktor der Hofbibliothek in Wien, schrieb das Vorwort des ersten Bandes. Die Genauigkeit und der strukturelle Aufbau der Kataloge erlangte die volle Anerkennung der damaligen Kritik (*Zeitschrift von und für Ungarn, Göttingische gelehrte Anzeigen*). Eine besondere Stärke des Kataloges ist die analytische Aufschliessung der Sammelbände und Zeitschriften, auch werden die Hungarika-Beziehungen in Annotationen hervorgehoben. Abweichend von dem damaligen Gebrauch wird auch die Zahl der Seiten angegeben, das ja bei der Beurteilung eines Werkes ein bedeutendes Parameter ist. Das alphabetische Teil des Kataloges wird in den Fachgruppen der Indexbände vollständig (mit verkürzter Titelabschrift) wiederholt.

Inhaltlich wird die Sammlung vom Aufsatz erstens daraufhin untersucht, wieweit das bei der Gründung festgelegte Ziel erreicht werden konnte, bzw. ob sie diejenige Vollständigkeit ihrer Zeit erreicht hat, welche ihre Benutzer von ihr erwarten konnten. Die mit verschiedenen Methoden vollzogenen Untersuchungen zeigen, dass die SZÉCHÉNYI'sche Sammlung bezüglich der repräsentanten ungarischen Autoren etwa 80 Prozentige Vollständigkeit erreicht hat, und das bedeutet in dieser Beziehung, dass sie die reichste Bibliothek im Lande war. Ausserordentlich reich ist die Sammlung auch an ausländischer Literatur ungarischer Beziehung und wenn sie auch die spätere berühmte Sammlung von APFONYI nicht erreicht hat, hat sie als erstes solches Unternehmen doch bahnbrechende Bedeutung. Die qualitativen Untersuchungen beweisen, dass keine grundsätzlichen, wichtigen Werke von der Bibliothek gefehlt hatten. Lücken haben sich eher bei den als Seltenheit geltenden Werken gezeigt.

Die Katalogen der Bibliothek von Ferenc SZÉCHÉNYI sind nicht einfach das Verzeichnis einer Privatbibliothek, sondern ein die Nationalliteratur, die nationale Bücherproduktion zusammenfassender literarischer Führer, ergänzt mit den wichtigsten sich auf Ungarn beziehenden Werken der ausländischen Literatur. Die verhältnismässige Vollständigkeit, die Tiefe der aufschliessung, erheben die Kataloge zum Rang einer Bibliographie. Eben dies war auch das Ziel des Gründers Ferenc SZÉCHÉNYI mit ihrer Ausgabe und weitem Verbreiten sowohl im Inland wie im Ausland.

